

Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία

Β΄ Γυμνασίου

Τόμος 3ος

**Γ΄ Κ.Π.Σ. / ΕΠΕΑΕΚ II / Ενέργεια 2.2.1 /
Κατηγορία Πράξεων 2.2.1.α:**

**«Αναμόρφωση των προγραμμάτων
σπουδών και συγγραφή νέων
εκπαιδευτικών πακέτων»**

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Μιχάλης Αγ. Παπαδόπουλος

Ομότιμος Καθηγητής του Α.Π.Θ

Πρόεδρος του Παιδαγωγ. Ινστιτούτου

Πράξη με τίτλο: «Συγγραφή νέων

βιβλίων και παραγωγή υποστηρικτικού

εκπαιδευτικού υλικού με βάση το

ΔΕΠΠΣ και τα ΑΠΣ για το Γυμνάσιο»

Επιστημονικός Υπεύθυνος Έργου

Αντώνιος Σ. Μπομπέτσης

Σύμβουλος του Παιδαγωγ. Ινστιτούτου

Αναπληρωτής Επιστημ. Υπεύθ. Έργου

Γεώργιος Κ. Παληός

Σύμβουλος του Παιδαγωγ. Ινστιτούτου

Ιγνάτιος Ε. Χατζηευστρατίου

Μόνιμος Πάρεδρος του Παιδαγ. Ινστιτ.

Έργο συγχρηματοδοτούμενο 75% από

το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και

25% από εθνικούς πόρους.

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Ιωάννης Δημητρούκας

Φιλολόγος, εκπαιδευτικός

Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

Θουκυδίδης Ιωάννου

Σχολικός Σύμβουλος

ΚΡΙΤΕΣ-ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ

Νικόλαος Καραπιδάκης

Καθηγητής Ιονίου Πανεπιστημίου

Σωτήριος Κόνδης

Σχολικός Σύμβουλος

Νικόλαος Λινάρδος

Φιλολόγος, εκπαιδευτικός

Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ

Μαρία Μπαχά, *Εικονογράφος*

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Αντώνιος Μαστραπάς, *Φιλολόγος*

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ
ΚΑΙ ΤΟΥ ΥΠΟΕΡΓΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ

Αναστασία Κυρκίνη – Κούτουλα
Σύμβουλος Π.Ι.

ΕΞΩΦΥΛΛΟ

Χρήστος Μποκόρος, Ζωγράφος

ΠΡΟΕΚΤΥΠΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ
«ΕΛΛΗΝΙΜΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ –
MULTIMEDIA A.E.»

ΔΙΑΣΚΕΥΗ ΚΑΙ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ
ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΓΙΑ ΜΑΘΗΤΕΣ
ΜΕ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΟΡΑΣΗΣ

Ομάδα εργασίας
Αποφ. 16158/6-11-06 και
75142/Γ6/11-7-07 ΥΠΕΠΘ

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ,
ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

**Ιωάννης Δημητρούκας
Θουκυδίδης Ιωάννου**

**Μεσαιωνική και Νεότερη
Ιστορία**

Β΄ Γυμνασίου

Τόμος 3ος

2. Οι Κομνηνοί και η μερική αναδιοργάνωση της αυτοκρατορίας

Όροι – κλειδιά της ενότητας

Πρόνοια, προνοιάριοι, ανάκτηση εδαφών, αποκατάσταση βυζαντινής κυριαρχίας, απόκρουση Πατζινικών και Κουμάνων, μάχη Μυριοκεφάλου, εξισλαμισμός Μ. Ασίας.

α. Κατάσταση της αυτοκρατορίας

Όταν ο Αλέξιος Α΄ (1081-1118), ο ιδρυτής της δυναστείας των Κομνηνών, ανήλθε στον θρόνο, το Βυζάντιο δεχόταν επίθεση και κινδύνευε σε όλα τα μέτωπα.

ΟΙ ΕΧΘΡΟΙ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ (τέλη 11ου αι.)

ΟΝΟΜΑ ΛΑΟΥ	Η ΔΡΑΣΗ ΤΟΥΣ
Νορμανδοί	Απειλούν τις ακτές της Ηπείρου
Κουμάνοι – Πατζινάκες	Ληλατούν τα Βαλκάνια
Σελτζούκοι Τούρκοι	Κατακτούν μέρος της Μ. Ασίας

β. Εσωτερική πολιτική

Στο εσωτερικό οι Κομνηνοί στηρίχτηκαν στους ευγενείς, εφαρμόζοντας το θεσμό της Πρόνοιας. Παραχωρούσαν δηλαδή, ισόβια, αγροκτήματα και φορολογικά έσοδα στους ευγενείς, με αντάλλαγμα την παροχή στρατιωτικών υπηρεσιών. Οι ευγενείς αυτοί ονομάστηκαν προνοιάριοι ή στρατιώτες και έγιναν η άρχουσα

τάξη, ενώ οι απλοί αγρότες βυθίστηκαν στην αθλιότητα.

γ. Εξωτερικές επιτυχίες

Ο Αλέξιος Α΄ εκμεταλλεύτηκε επιδέξια τις επιχειρήσεις των σταυροφόρων στη Μ. Ασία και, βασιζόμενος στις συμφωνίες που υπέγραψε με τους αρχηγούς τους στην Κωνσταντινούπολη, ανέκτησε τη δυτική Μ. Ασία που περιλάμβανε σημαντικές πόλεις (Νίκαια, Σμύρνη, Έφεσος, Σάρδεις). Στα Βαλκάνια ο αυτοκράτορας πέτυχε με τη διπλωματία και τον πόλεμο να απαλλαγεί από τις επιδρομές των Πατζινακών και των Κουμάνων.

Ο Ιωάννης Κομνηνός (1118-1143) κατέκτησε διάφορα ξένα κρατίδια στη Μ. Ασία και έφτασε ως τη συριακή Αντιόχεια. Στα Βαλκάνια

επέβαλε την κυριαρχία του στους Σέρβους και προσπάθησε να θέσει υπό βυζαντινή κηδεμονία το Ουγγρικό Βασίλειο που αποτελούσε μια αναδυόμενη δύναμη.

Ο Μανουήλ Α' Κομνηνός (1143-1180), καινοτομώντας ακολούθησε φιλοδυτική εσωτερική πολιτική και στηρίχθηκε στις υπηρεσίες των Λατίνων.

Στην εξωτερική πολιτική συνήψε ειρήνη με τους Ούγγρους, κυριάρχησε στα βορειοδυτικά Βαλκάνια και ταπείνωσε τους Σέρβους. Επίσης συνέχισε τις εκστρατείες του πατέρα του κατά των σελτζουκικών κτήσεων στη Μ. Ασία.

Η πολιτική του Μανουήλ έναντι των Λατίνων

Ο Μανουήλ περιφρόνησε τα ανδρείκελα τους Έλληνες, που ήταν μαλθακοί και θηλυπρεπεείς, και καθώς ήταν άντρας με μεγάλη γενναιοδωρία και ασύγκριτη δραστηριότητα, ανέθεσε σπουδαία καθήκοντα μόνο σε Λατίνους, λογαριάζοντας την αφοσίωση και τη δύναμή τους [....]. Το ότι οι άνθρωποί μας εκπλήρωναν άριστα τα καθήκοντά τους έκανε τον αυτοκράτορα να τους εκτιμά όλο και περισσότερο και να τους ανεβάζει στα ψηλότερα αξιώματα. Ως εκ τούτου οι άρχοντες των Ελλήνων, και ιδιαίτερα οι συγγενείς του, αλλά και όλος ο άλλος λαός, απέκτησαν ακόρεστο μίσος κατά των δικών μας.

↳ **Γουλιέλμος ο Τύριος, στο: Patrologia Graeca, τ. 201, στήλη 857 εξ., A. P. Kazhdan/Ann Wharton Epstein, Αλλαγές στον βυζαντινό πολιτισμό κατά τον 11ο και τον 12ο αι., μετ. Α. Παππάς – Δ. Τσουγκαράκης, Αθήνα 1997, 415.**

δ. Η στρατιωτική κατάρρευση

Η εμπλοκή του όμως στο ιταλικό μέτωπο ενθάρρυνε το σουλτάνο των Σελτζούκων να ανανεώσει τις επιθέσεις του κατά των εδαφών του Βυζαντίου. Ο βυζαντινός στρατός δεν μπόρεσε να ανακόψει την πρόοδο των Τούρκων και στο Μυριοκέφαλο της Φρυγίας (1176) σχεδόν εξολοθρεύτηκε. Ο ίδιος ο Μανουήλ συνέκρινε την ήττα αυτή με την καταστροφή που είχε

υποστεί το Βυζάντιο πριν από 105 χρόνια στο Ματζικέρτ.

Η νίκη αυτή παγίωσε τη θέση των Τούρκων και επηρέασε καθοριστικά τη φυσιογνωμία της Μ. Ασίας. Οι καταλήψεις πόλεων, οι σφαγές και η φυγή των χριστιανών στις γειτονικές χώρες, σε συνδυασμό με τις συνέπειες της πείνας και της πανούκλας, επέφεραν τον εξισλαμισμό (δηλαδή τη μεταστροφή στο Ισλάμ) των μικρασιατικών επαρχιών που άλλοτε αποτελούσαν τους πνεύμονες του Βυζαντινού Κράτους.

Χρυσό νόμισμα (μανουελάτο) του Μανουήλ Α' Κομνηνού (1143-1180). Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο.

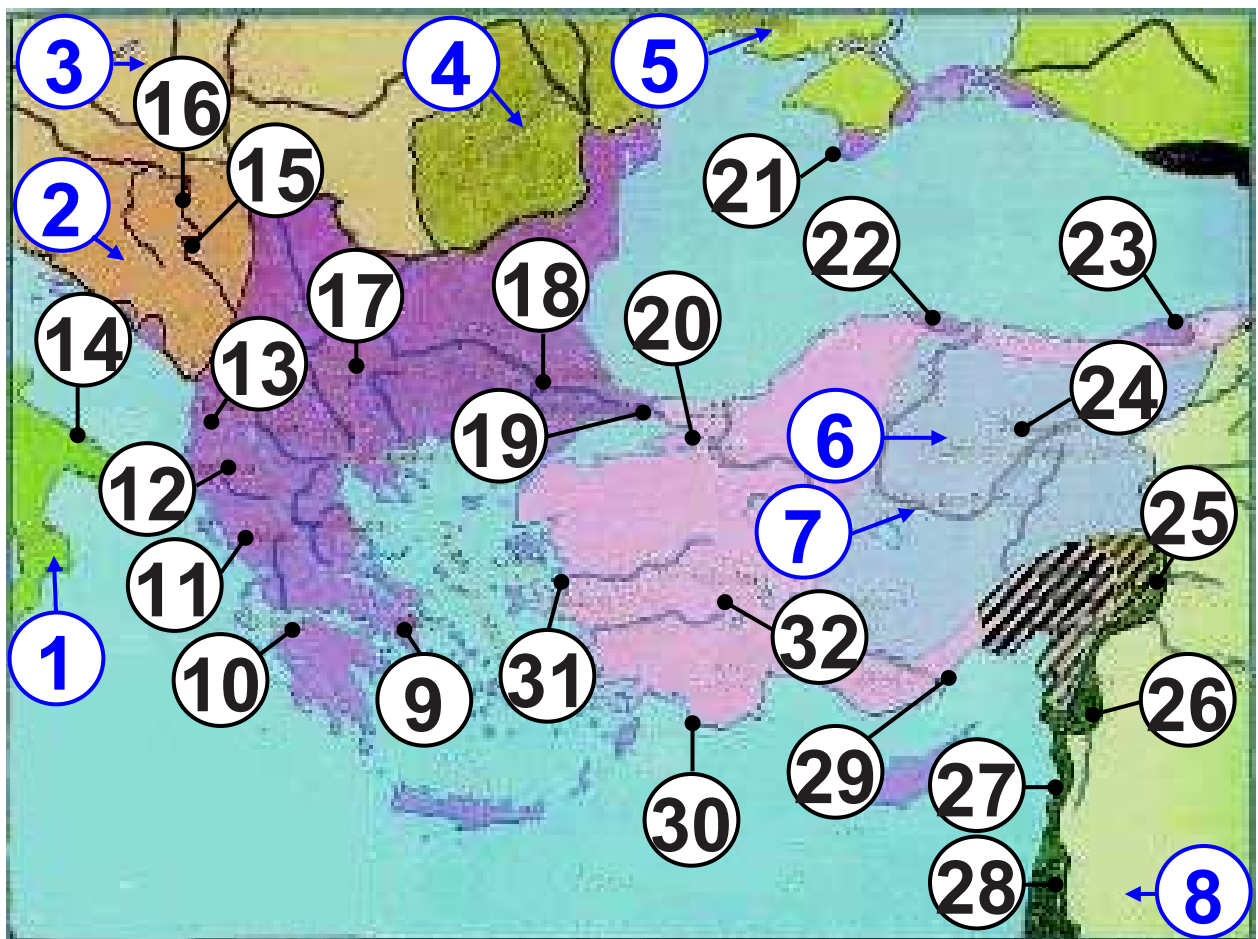
Πρόνοιες, στρατός και χωρικοί

Ο Μανουήλ [...] καταχράστηκε το θεσμό [της πρόνοιας] που είχε επινοηθεί από προηγούμενους αυτοκράτορες [...]. Ανεπαίσθητα, έκανε τη στρατιωτική τάξη χαλαρή, κατεύθυνε πληθώρα χρημάτων προς οκνηρές κοιλιές και δημιούργησε πολύ κακή κατάσταση στις ρωμαϊκές επαρχίες. Οι γενναίοι στρατιώτες είχαν αποβάλει το φιλότιμο μπροστά στους κινδύνους [...]. Οι κάτοικοι των επαρχιών υπέστησαν τα πάνδεινα από την απληστία των στρατιωτών (των προνοιάριων): δεν τους άρπαζαν μόνο τα χρήματα ως τον τελευταίο οβολό, αλλά τους αφαιρούσαν και τον τελευταίο τους χιτώνα [...].

Όποιος ήθελε μπορούσε να στρατολογηθεί [...]. Όσοι έφεραν μαζί τους ένα περσικό άλογο ή

κατέθεσαν λίγα χρυσά νομίσματα, εγγράφηκαν αβασάνιστα στις στρατιωτικές ίλες και εφοδιάστηκαν αμέσως με αυτοκρατορική επιστολή που τους παραχωρούσε γόνιμα χωράφια και ρωμαίους φορολογούμενους που υπηρετούσαν ως δούλοι και κάποτε κατέβαλαν φόρους σε ημιβάρβαρα ανδρείκελα [...]. Η τύχη των επαρχιών ήταν ανάλογη με την απειθαρχία του στρατού: άλλες λεηλατήθηκαν μπροστά στα μάτια μας από τους εχθρούς και ενσωματώθηκαν στο κράτος τους, άλλες καταστράφηκαν και ερημώθηκαν σαν εχθρική χώρα από τους στρατιώτες μας.

**Νικήτας Χωνιάτης,
Χρονική Διήγησις, VII, 4,
έκδ. Ι. Α. ναη Dieten,
Βερολίνο 1975, 208-209.**

Το Βυζαντινό Κράτος περί το 1180

Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ (1081 - 1185)	
	Τα βυζαντινά κράτη το 1081
	Κατακτήσεις Αλεξίου Α΄ και Ιωάννη Β΄ (1081 - 1143)
	Κατακτήσεις Μανουήλ Α΄ (1143 - 80)
	Τουρκικά εδάφη
	Σταυροφορικά κράτη
	Υποτελείς στο Βυζάντιο περιοχές

ΠΕΡΙΟΧΕΣ – ΛΑΟΙ

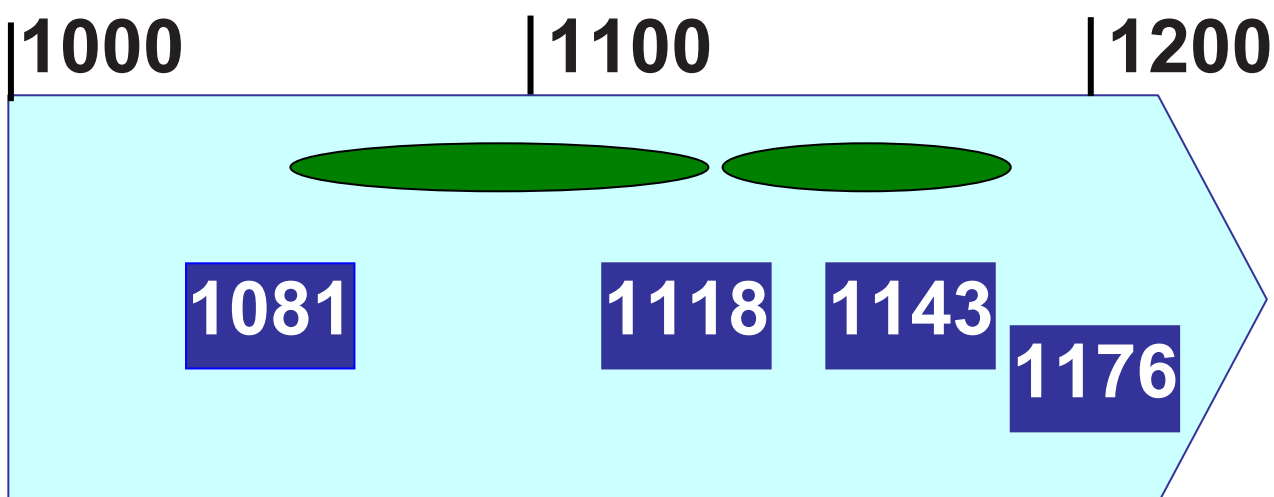
1. Βασίλειο. Σικελίας	5. Κουμάνοι
2. Βοσνία	6. Εμιράτο Δανιομεντιδών
3. Βασίλειο. Ουγγαρίας	7. Σουλτανάτο Ικονίου
4. Πετσενέγγοι	8. Αγιουβίδες

Πόλεις

9. Αθήνα	21. Χερσών
10. Πάτρα	22. Σινώπη
11. Αυλών	23. Τραπεζούς
12. Ιωάννινα	24. Σεβάστεια
13. Δυρράχιον	25. Έδεσσα
14. Βόρις	26. Αντιόχεια
15. Σερβία	27. Τρίπολις
16. Βελέγραδο	28. Δαμασκός
17. Φιλιπ/πολις	29. Σελεύκεια
18. Ανδρια/πολις	30. Αττάλεια
19. Κων/πολις	31. Σμύρνη
20. Νίκαια	32. Μυριοκέφαλον

Ερωτήσεις

1. Ποια μέσα χρησιμοποίησε ο Αλέξιος Α', για να ανακτήσει τα εδάφη που είχαν κατακτήσει οι εχθροί του Βυζαντίου στις ευρωπαϊκές και ασιατικές επαρχίες του;
2. Η πολιτική των Κομνηνών χαρακτηρίζεται ως αριστοκρατικός πατριωτισμός. Να εξηγήσεις τον όρο και να συγκρίνεις την εσωτερική πολιτική των Κομνηνών με την εσωτερική πολιτική των Ισαύρων και των Μακεδόνων, επισημαίνοντας σε ποιες τάξεις στηρίχτηκαν αντίστοιχα οι τρεις αυτές δυναστείες.
3. Ποια ήταν η ταυτότητα των προνοιάριων και ποιες συνέπειες είχε η επέκταση του θεσμού της πρόνοιας στα χρόνια του Μανουήλ Κομνηνού, σύμφωνα με το δεύτερο παράθεμα;

1000 – 1100

Ανάκτηση Δυτ. Μ. Ασίας

1081

Στέψη Αλεξίου Α΄

1100 – 1200

Επιτυχίες στα Βαλκάνια

1118

Στέψη Ι. Κομνηνού

1143

Στέψη Μανουήλ Α΄

1176

**Μυριοκέφαλο
Εγκατάσταση
Τούρκων στη
Μ. Ασία**

3. Η ενετική οικονομική διείσδυση και το σχίσμα των Εκκλησιών

Όροι – κλειδιά της ενότητας

Χρυσόβουλλο του 1082, προνόμια,
σκάλες, αποικιακή αυτοκρατορία
Βενετών, Σχίσμα των δύο
Εκκλησιών.

α. Εμπορικά προνόμια στους Βενετούς

Για να αποκρούσει τους Νορμαν-
δούς της Ιταλίας που είχαν αποβι-
βαστεί στα παράλια της Ηπείρου
και ήταν έτοιμοι να βαδίσουν κατά
της βυζαντινής πρωτεύουσας, ο
Αλέξιος Α΄ ζήτησε τη συνδρομή των
Βενετών. Με τη βοήθεια του
πανίσχυρου βενετικού στόλου, το

Βυζάντιο κατανίκησε τους Νορμανδούς. Για να ανταμείψει τους συμμάχους του, ο Αλέξιος Α΄ τους έδωσε, με το χρυσόβουλο (δηλ. επίσημη έγγραφη συμφωνία, υπογεγραμμένη από τον αυτοκράτορα και σφραγισμένη με τη χρυσή του βούλα) του 1082, τα ακόλουθα προνόμια:

- 1. Παραχώρησε τίτλους και χρηματικές χορηγίες στους κοσμικούς και εκκλησιαστικούς άρχοντες της Βενετίας.**
- 2. Παραχώρησε στους εμπόρους της Βενετίας σκάλες (δηλ. αποβάθρες) και εμπορικά καταστήματα στην προκυμαία της πρωτεύουσας.**
- 3. Επέτρεψε στους Βενετούς να εμπορεύονται ελεύθερα και χωρίς να πληρώνουν δασμούς σε όλα τα σημαντικά βυζαντινά λιμάνια.**

Με τη διμερή αυτή συνθήκη το Βυζάντιο παραιτήθηκε εκούσια από τα φορολογικά, ναυτιλιακά και οικονομικά δικαιώματά του, τα οποία τώρα δόθηκαν στους Βενετούς ως προνόμια. Έτσι οι Βενετοί διείδυσαν οικονομικά και ίδρυσαν μια πανίσχυρη αποικιακή αυτοκρατορία στην Ανατολή, ενώ το Βυζάντιο έχασε το ρόλο του μεσάζοντα μεταξύ Αράβων και Δυτ. Ευρώπης και την κυρίαρχη θέση του στο εμπόριο της Μεσογείου.

Οι αυτοκράτορες επιχείρησαν αργότερα να αντιδράσουν δημεύοντας τις περιουσίες Βενετών ή υποκινώντας βιαιότητες του πληθυσμού της πρωτεύουσας εναντίον τους ή παραχωρώντας προνόμια και στις άλλες ιταλικές ναυτικές πόλεις (Πίζα και Γένουα). Το τελευταίο μέτρο εφαρμόστηκε

κυρίως από τον Μανουήλ Κομνηνό, ο οποίος πέτυχε να διχάσει τους αντιπάλους του και να παρέμβει στρατιωτικά στην Ιταλία, επαναφέροντας στη ζωή τη φιλόδοξη πολιτική του Ιουστινιανού Α΄.

Από το χρυσόβουλο του έτους 1082

Επιπροσθέτως παραχωρούμε στους Βενετούς τα εργαστήρια μαζί με τους επάνω ορόφους που βρίσκονται στη συνοικία του Περάματος (σημείο επιβίβασης για τη συνοικία του Γαλατά), που εκτείνεται από την Εβραϊκή Πύλη (Τσιφούτ-Καπού) ως την Πύλη της Βίγλας (Οντούν-Καπί), όπου ζουν Βενετοί και Έλληνες και [τους παραχωρούμε] τρεις σκάλες που καταλήγουν σ' αυτή την περιοχή [...].

Δίνεται επίσης στους Βενετούς

το δικαίωμα να κάνουν εμπόριο με κάθε λογής εμπορεύματα σ' όλα τα μέρη της Ρωμανίας, γύρω από τη μεγάλη Λαοδίκεια, την Αντιόχεια, τη Μάμιστρα, τα Άδανα, την Ταρσό, την Απτάλεια, τη Στρόβιλο, τη Χίο, τον θεολόγο (= Έφεσος), τη Φώκεια, το Δυρράχιο, την Αυλώνα, την Κορυφώ (= Κέρκυρα), τη Βονδίτσα (= Βόνιτσα), τη Μεθώνη, την Κορώνη, τη Ναυπλία (το Ναύπλιο), την Κόρινθο, τις Θήβες, την Αθήνα, τον Εύριππο (= Χαλκίδα), τη Δημητριάδα, τη Θεσσαλονίκη, τη Χρυσόπολη, το Περιθεώριον, την Άβυδο, τη Ραιδεστό, την Αδριανούπολη, την Άππρο, την Ηράκλεια, τη Σηλυμβρία, και την ίδια τη Μεγαλόπολη (= Κωνσταντινούπολη) και γενικά όλα τα μέρη που είναι κάτω από την εξουσία της ευσεβούς και ελεήμονος Εξοχότητάς μας, χωρίς να πληρώνουν εντελώς

τίποτε για τις δραστηριότητές τους, δηλ. το κομμέρκιον και τους άλλους δασμούς που μπαίνουν στο δημόσιο ταμείο, το ξυλοκάλαμον, το λιμεν(ι)ατικόν, το ποριατικόν, το κανίσκιον, τις εξαφόλλεις, το αρχοντίκιον και τους άλλους εμπορικούς δασμούς. Σε όλους αυτούς τους τόπους η αυτοκρατορική μου εξουσία τους δίνει το δικαίωμα να μη δέχονται οποιοδήποτε έλεγχο.

G.L.Fr.Tafel. – G.M. Thomas, Urkunden zur alteren Handels – und Staatsgeschichte der Republic Venedig mit besonderer beziehung auf byzanz und die Levant vom 9. bis zum Ausang dew 15. jh.s, πρώτο μέρος, Βιέννη 1856 (ανατύπ.: Άμστερνταμ 1964), 51-53.

Βενετοί έμποροι στις προκυμαίες της Κων/λης. Μικρογραφία από το Βιβλίο των Θαυμάτων του Μάρκο Πόλο. Χειρόγραφο του 15ου αι. Παρίσι. Εθνική Βιβλιοθήκη.

β. Το Σχίσμα των δύο Εκκλησιών

Στα χρόνια του Κωνσταντίνου Θ΄ η παλιά αντιπαράθεση Ανατολής – Δύσης, που αφορούσε ουσιαστικά το ζήτημα της κυριαρχίας επί της χριστιανικής οικουμένης, οδηγήθηκε στη ρήξη. Οι σχέσεις μεταξύ των πατριαρχείων Ρώμης και Κωνσταντινούπολης, με το οποίο συμπαρατάχτηκαν τα πατριαρχεία

Αντιοχείας, Ιεροσολύμων και Αλεξανδρείας, διακόπηκαν πλήρως. Το γεγονός αυτό είναι γνωστό ως Σχίσμα των δύο Εκκλησιών και έγινε υπό τις ακόλουθες συνθήκες:

Παπική πρεσβεία με αρχηγό τον καρδινάλιο Ουμβέρτο επισκέφτηκε την Κωνσταντινούπολη, για να συζητήσει με τον πατριάρχη Μιχαήλ Κηρουλάριο την επίλυση των λειτουργικών και δογματικών διαφορών που υπήρχαν ανάμεσα στα δύο πατριαρχεία. Οι διαφορές δεν ήταν αγεφύρωτες, αλλά η αλαζονεία των διαπραγματευτών οδήγησε σε οριστική ρήξη μεταξύ των δύο πατριαρχείων, τα οποία στο εξής αντιπροσωπεύουν δύο χωριστές χριστιανικές εκκλησίες (την Ορθόδοξη και τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία). Η εξέλιξη αυτή προκάλεσε μεγάλη αντιπαλότητα

και μίσος μεταξύ Ανατολής και Δύσης.

Οι σύγχρονοι δεν αντιλήφθηκαν τη σημασία των γεγονότων που ωστόσο έμελλαν να έχουν ανυπολόγιστες επιπτώσεις στις τύχες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

**Επιστολή του
Μιχαήλ Κηρουλαρίου για
τις διαφορές με τους Λατίνους**

Πρέπει να ξέρεις ότι οι Ρωμαίοι δεν έχουν χτυπηθεί από ένα μόνο βέλος (πλάνη), δηλ. τα άζυμα, αλλά πολλά και διάφορα βέλη, που πρέπει να απομακρύνουμε.

[...] Στο άγιο σύμβολο [της Πίστεως] κάνουν την ακόλουθη κακόβουλη και επικίνδυνη προσθήκη: «Και εις το Πνεύμα το άγιον, το

κύριον και ζωοποιόν, το εκ του Πατρός και Υιού εκπορευόμενον».

[...] Οι επίσκοποί τους φοράνε δαχτυλίδι στο χέρι τους, σαν να έχουν τάχα παντρευτεί την εκκλησία, και λένε ότι φοράνε τον αρραβώνα. Επιπλέον, πηγαίνουν στον πόλεμο και βάφουν τα χέρια αλλά και τις ψυχές τους με αίμα, φονεύοντας και φονευόμενοι.

Acta et scripta [...] de controversio ecclesiae Graecae et Latinae [...], εκδ. C. Will, Λειψία – Marburg 1861, 180 – 182.

Ερωτήσεις

1. Γιατί η εμπορική εξασθένιση του Βυζαντίου, αποτέλεσμα της συμφωνίας του 1082, σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες (δες και σελίδα 20 /57), συνέβαλε κατά τη γνώμη σου

στη στρατιωτική του εξασθένιση το 12ο αι.;

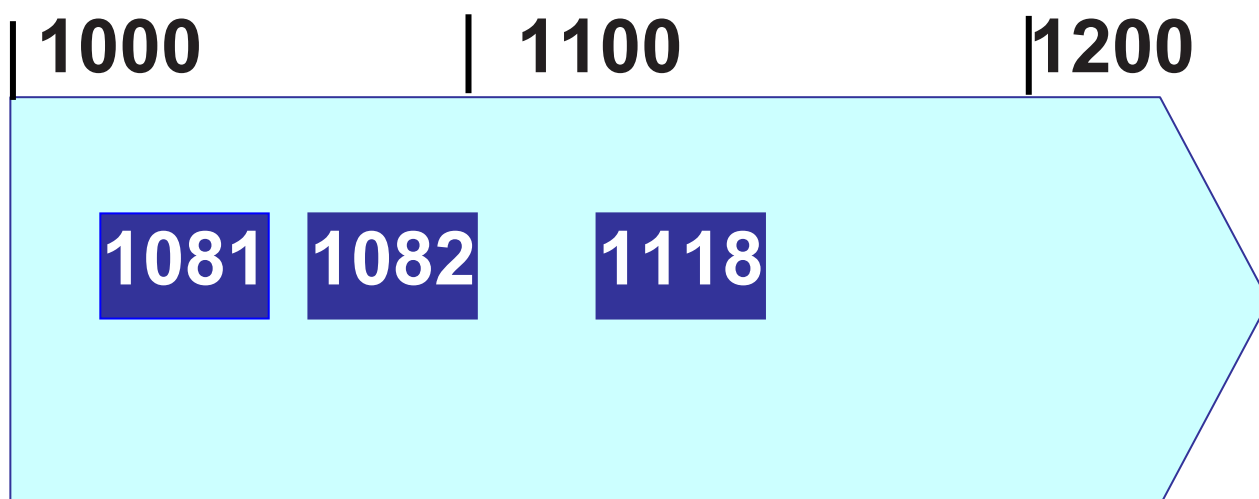
2. Ποιες διαφορές μεταξύ των δύο Εκκλησιών επισημαίνονται στο δεύτερο παράθεμα;

3. Ποιες εξελίξεις των προηγούμενων αιώνων επέφεραν, κατά τη γνώμη σου, τη βαθμιαία αποξένωση μεταξύ Ανατολής και Δύσης;

4. Να επισημάνεις στο χάρτη και να τοποθετήσεις σε ευρύτερες γεωγραφικές περιοχές (λ.χ. Συρία, Θράκη) τις βυζαντινές πόλεις, όπου οι Βενετοί μπορούσαν να ασκούν ελεύθερο εμπόριο (εργασία).

Μακέτα ενετικού πλοίου

1000 - 1100	
Σχίσμα	
1081	Στέψη Αλεξίου Α΄
1082	Χρυσόβουλο με Βενετούς
1100 – 1200	
1118	Θάνατος Αλεξίου Α΄

ΙΙ. ΟΙ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥΣ ΓΙΑ ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

1. Οι σταυροφορίες και η πρώτη άλωση της Πόλης

Όροι – κλειδιά της ενότητας

Σταυροφορίες, προσκυνήματα,
ιερός πόλεμος, εκτροπή τέταρτης
σταυροφορίας, άλωση Πόλης,
διανομή Ρωμανίας.

α. Ορισμός και παράγοντες

Οι σταυροφορίες ήταν μια κίνη-
ση που εκδηλώθηκε στη Δύση τον
11ο αι., προήλθε από πρωτοβουλία
των παπών και απέβλεπε στην
απελευθέρωση του Παναγίου
Τάφου και των Αγίων Τόπων που

είχαν κατακτήσει οι Σελτζούκοι (1077). Παράγοντες, που επηρέασαν τη διαμόρφωσή τους, ήταν η φημολογία για τις ωμότητες Αράβων και Τούρκων κατά των προσκυνητών, τα οικονομικά προβλήματα της Δύσης και το κάλεσμα για βοήθεια που απηύθυνε ο αυτοκράτορας Αλέξιος Α΄ Κομνηνός στους ηγεμόνες της.

Ο Αλέξιος Α΄ και η πρώτη σταυροφορία

Ο Αλέξιος στοχάστηκε ότι δεν ήταν σε θέση να σηκώσει μόνος του το βάρος αυτού του πολύ σημαντικού αγώνα και συνειδητοποίησε ότι ήταν ανάγκη να συμμαχήσει με τους Ιταλούς. Αυτό έγινε με προφάσεις, έξυπνη χειραγώγηση και επιδεξιότητα. Πράγματι βρήκε μια

θεόσταλη πρόφαση στο ότι οι Λατίνοι θεωρούσαν ανυπόφορο που οι Τούρκοι έλεγχαν τα Ιεροσόλυμα και το ζωοποιό τάφο του Σωτήρα Χριστού. Έστειλε πρεσβείες στον επίσκοπο της πρεσβυτέρας Ρώμης και σ' αυτούς που ονομάζονται βασιλείς και ευγενείς σ' αυτές τις περιοχές της Δύσης και, επιστρατεύοντας κατάλληλα επιχειρήματα, παρακίνησε πολλούς να εγκαταλείψουν τις πατρίδες τους και πέτυχε να τους κατευθύνει προς αυτό το σκοπό.

Γι' αυτό χιλιάδες και μυριάδες από αυτούς [...] διέσχισαν το Ιόνιο προς την Κωνσταντινούπολη. Ο Αλέξιος, αφού αντάλλαξε όρκους πίστης και έκανε συνθήκες μ' αυτούς, εκστράτευσε στην Ανατολή και [...] ανάγκασε γρήγορα τους Πέρσες να εγκαταλείψουν τις χώρες

των Ρωμαίων, απελευθέρωσε τις πόλεις και αποκατέστησε τη ρωμαϊκή δύναμη στην Ανατολή.

**Θεόδωρος Σκουταριώτης
(ιστορικός 13ου αι.), στο:
Κ. Σάθας, Bibliotheca Graeca
medii aevi (Παρίσι 1894),
τ. 2, 184-185.**

β. Οι τρεις πρώτες σταυροφορίες

Η πρώτη σταυροφορία (1096-1099) κηρύχτηκε από τον πάπα Ουρβανό Β΄ στην Κλερμόν της Γαλλίας (1095).

Αν και τα οικονομικά προβλήματα (υπερπληθυσμός και έλλειψη γης) έπαιξαν κάποιο ρόλο, η πρώτη σταυροφορία είχε κυρίως θρησκευτικό χαρακτήρα. Διακρίνεται σε μια λαϊκή και μια φεουδαρχική σταυρο-

φορία. Οι ανοργάνωτες λαϊκές μάζες προηγήθηκαν, αλλά εξολοθρεύτηκαν από τους Τούρκους. Ακολούθησε η εκστρατεία των φεουδαρχών που νίκησαν τους Τούρκους και έτσι ανέκτησαν και παραχώρησαν στο Βυζάντιο βάσει συμφωνίας τα εδάφη της δυτικής Μ. Ασίας.

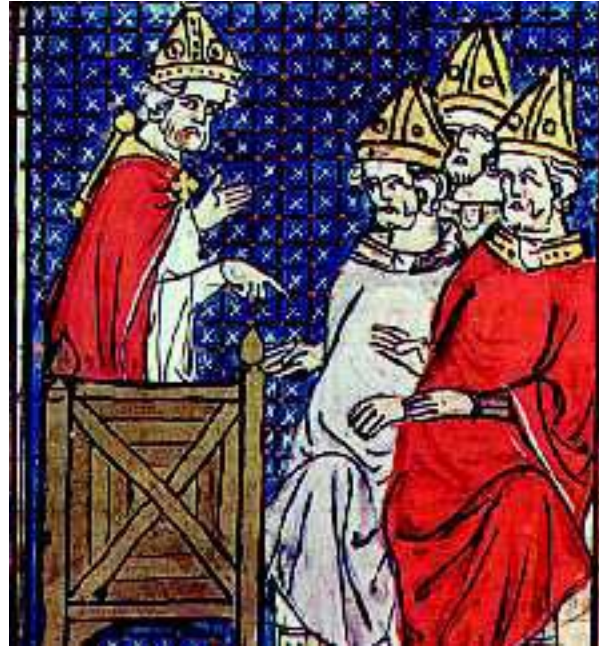
Οι φεουδάρχες ίδρυσαν ακολούθως μια σειρά από ηγεμονίες και αυτοτελή κρατίδια στη Συρία και την Παλαιστίνη. Οι στρατιώτες τους έδειξαν σ' όλη τη διάρκεια των συγκρούσεων μαχητικότητα μέχρι αυτοπάρνησης και γνήσιο θρησκευτικό πάθος.

Οι επόμενες δύο σταυροφορίες (12ος αι.) δεν στέφθηκαν από επιτυχία. Σημαντική για το Βυζάντιο ήταν η απώλεια της Κύπρου, έμμεση συνέπεια της τρίτης σταυροφορίας. Η μεγαλόνησος

καταλήφθηκε από τον άγγλο βασιλιά Ριχάρδο Λεοντόκαρδο και παραδόθηκε στο φράγκο Γουίδο Λουζινιάν (1192). Έκτοτε το νησί παρέμεινε στην εξουσία των Δυτικών για τέσσερις σχεδόν αιώνες.

γ. Η τέταρτη σταυροφορία

Στις σταυροφορίες που διαδέχτηκαν την πρώτη σταυροφορία υποχώρησαν βαθμιαία τα θρησκευτικά και κυριάρχησαν τα υλικά κίνητρα. Το αποκορύφωμα της εξέλιξης σημειώθηκε με την τέταρτη σταυροφορία. Οι σταυροφόροι, αυτοί οι υποτιθέμενοι στρατιώτες του Χριστού, που είχαν αρχικό στόχο την Αίγυπτο και τη Συρία, παρεξέκλιναν από αυτόν και κατέλαβαν την Κωνσταντινούπολη (1204).

Σκηνές από την επίσκεψη του
Ουρβανού Β' στη Γαλλία.

Μικρογραφία. Χειρόγραφο του
12ου αι.. (Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη)

Η συμφωνία σταυροφόρων και Αγγέλων

[Την 1-1-1203] ξαναγύρισαν οι
αγγελιοφόροι από τη Γερμανία [...] και
είπαν: «Κύριοι, παραγγέλνει ο
βασιλιάς, θα σας στείλω τον αδελ-
φό της γυναίκας μου [...]. Πριν απ'
όλα, αν δώσει ο Θεός και του

επιστρέψετε την κληρονομιά του, θα κάνει όλη την αυτοκρατορία της Ρωμανίας να υπακούει στη Ρώμη, απ' όπου αυτή χωρίστηκε. Ύστερα ξέρει πως έχετε ξοδέψει τα χρήματά σας και πως είσαστε φτωχοί. Εκείνος θα σας δώσει 200.000 αργυρά μάρκα και τροφές για όλο το στρατό και μικρούς και μεγάλους. Και θα έλθει ο ίδιος προσωπικά μαζί σας στη γη της Βαβυλώνας (= Αίγυπτος), ή θα στείλει εκεί, αν το κρίνετε καλύτερο, 10.000 άνδρες με δικά του έξοδα για ένα χρόνο...» Έτσι πήγαν στο κατάλυμα του δόγη και κάλεσαν τους αγγελιοφόρους και έκλεισαν τη συμφωνία με τους προαναφερόμενους όρους, με όρκους και σφραγισμένα έγγραφα.

↳ **Γουλιέλμος Βιλλεαρδουίνος,
Η κατάκτηση της
Κωνσταντινούπολης, μετ. Κ.
Αντύπας, Αθήνα 1985, 59-60.**

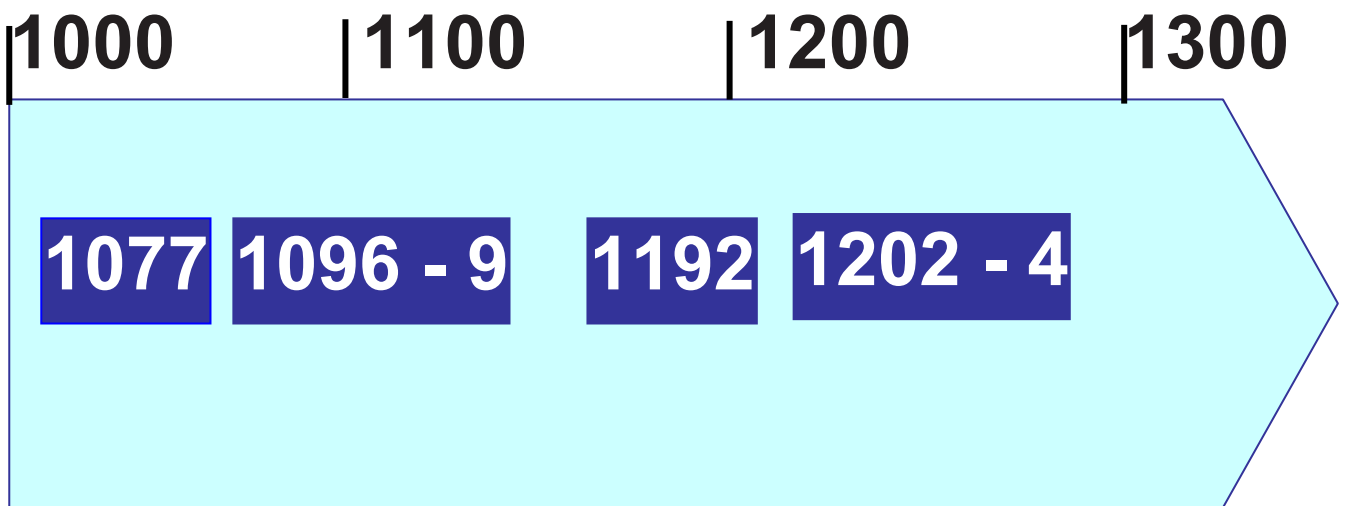
Η κατάληψη της Αντιόχειας από τους σταυροφόρους (3 Ιουνίου 1098). Μικρογραφία γαλλικού χειρογράφου του 14ου αι. (Chantilly, Μουσείο Conde).

Η άλωση της Κωνσταντινούπολης
από τους Λατίνους (1204).
Ψηφιδωτή παράσταση του δαπέδου
της εκκλησίας του Αγίου Ιωάννη του
Ευαγγελιστή της Ραβέννας.

Ερωτήσεις

1. Ποιες ιδέες και ποιοι παράγοντες επηρέασαν τη γένεση της σταυροφορικής κίνησης;
2. Πώς φέρθηκε στους σταυροφόρους ο Αλέξιος Α΄ και τι οφέλη εξασφάλισε για το κράτος του;
3. Τί περιλάμβανε η συμφωνία που κλείστηκε μεταξύ των Αγγέλων αφενός και των σταυροφόρων και των Βενετών αφετέρου;
4. Ένας χωρικός – σταυροφόρος από τη Δύση, συνομιλεί, μετά την πτώση των Ιεροσολύμων (1199), με κάποιο άραβα αιχμάλωτο και προσπαθεί να του εξηγήσει γιατί πήρε μέρος στην πρώτη σταυροφορία (Να λάβεις υπόψη τις πληροφορίες της αφήγησης και τα στοιχεία της ομιλίας του πάπα στην Κλερμόν).

1000 – 1100	
1077	Οι Σελτζούκοι Κατακτούν τα Ιεροσόλυμα
1096 – 9	Α΄ Σταυροφορία
1100 - 1200	
1192	Η Κύπρος υπό τους Λουζινιάν
1200 - 1300	
1202 – 4	Δ΄ Σταυροφορία Άλωση Κωνσταντινούπολης

2. Η περίοδος της Λατινοκρατίας και τα ελληνικά κράτη

Νόμισμα του Ιωάννη Γ' Δούκα
Βατάτζη (1222 - 1254)
(Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο).

Όροι – κλειδιά της ενότητας

Λατινοκρατία, αυτοκρατορία
Κωνσταντινούπολης, βασίλειο
Θεσσαλονίκης, δουκάτο Αθηνών,
ηγεμονία Αχαΐας, αυτοκρατορία

Τραπεζούντας, αυτοκρατορία Νίκαιας, κράτος Ηπείρου, δεσποτάτο Μυστρά, ανασύσταση Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, ξύπνημα εθνικού αισθήματος στον Ελληνισμό του Βυζαντίου.

α. Τα λατινικά κράτη

Με τη διανομή των βυζαντινών εδαφών (Ρωμανία) αρχίζει η περίοδος της Λατινοκρατίας. Η μερίδα του λέοντος περιήλθε στους Βενετούς, που έλαβαν το μεγαλύτερο μέρος της Βασιλεύουσας και τα σημαντικότερα λιμάνια και νησιά του Αιγαίου και του Ιονίου Πελάγους.

Ο κόμης Βαλδουίνος της Φλάνδρας πήρε την αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης, από την οποία εξαρτιόταν το βασίλειο της Θεσσαλονίκης (περιλάμβανε

θρακικά και μακεδονικά εδάφη). Στη Ν. Ελλάδα υπήρχαν δύο ακόμη λατινικά κράτη, εξαρτημένα από το Βασίλειο Θεσσαλονίκης, κατά το σύστημα της αλυσιδωτής εξάρτησης: το δουκάτο των Αθηνών και η ηγεμονία της Αχαΐας. Στο πρώτο κυριάρχησαν κατά το 14ο αι. αρχικά οι Καταλανοί και αργότερα μια φλωρεντινή οικογένεια τραπεζιτών, ενώ από το δεύτερο γεννήθηκε το Δεσποτάτο του Μυστρά.

β. Τα ελληνικά κράτη

Μετά την πτώση της Πόλης (1204) οι δυνάμεις του Ελληνισμού βρήκαν καταφύγιο σε τρία ελληνικά κράτη: Το πρώτο από αυτά ήταν η αυτοκρατορία της Τραπεζούντας που εκτεινόταν στις ΝΑ ακτές του Ευξείνου Πόντου.

Το κράτος της Τραπεζούντας κατά το μαροκινό γεωγράφο Ουμάρι (μέσα 14ου αι.)

**Αδιάκοπα διασχίζουν τη χώρα
αυτή ταξιδευτές, που κατευθύνονται
προς την επαρχία Κριβν, την έρημο
του Καμπτσάκ και άλλες χώρες στο
Βορρά. Η αυτοκρατορία της Τραπε-
ζούντας είναι πιο μεγάλη και σπου-
δαία στα μάτια των χριστιανών
μοναρχών από το Βασίλειο της
Γεωργίας, γιατί ο πληθυσμός της
είναι μεγαλύτερος και τολμηρότερος.
Ο βασιλιάς της Τραπεζούντας είναι
από γενιά ενδοξότερη και υπερέχει
κατά πολύ σε δύναμη από τον
αυτοκράτορα του Βυζαντίου. Οι
στρατιώτες του, αν και λίγοι και
άσχημα εξοπλισμένοι, είναι ήρωες
και θυμίζουν φοβερά λιοντάρια που**

δεν επιτρέπουν στη λεία τους να ξεφύγει ποτέ [...].

A. Bryer, Shipping in the Empire of Trebizond, Mariner's Mirror 52 (1966) 3 - 4

Το δεύτερο και ισχυρότερο, όπως αποδείχτηκε στη συνέχεια, κράτος ήταν η αυτοκρατορία της Νίκαιας στο ΒΔ τμήμα της Μ. Ασίας, και το τρίτο το κράτος της Ηπείρου, που περιλάμβανε την Ήπειρο και την Αιτωλοακαρνανία.

Η φραγκική καταπίεση στη Στερεά Ελλάδα

Στα Σάλωνα (Άμφισσα) ζούσε ένας φράγκος αυθέντης, με το παρωνύμι Κόντος, πολύ κακός άνθρωπος, κλέφτης, άρπαγας και κακότροπος. Και ξεγύμνωνε και έδερνε και βασάνιζε με αγγαρείες (υποχρεωτικές υπηρεσίες) και ταιπωρίες τους Σαλωνίτες. Τελευταία μαθαίνοντας πως ο δεσπότης (επίσκοπος) Σαλώνων Σεραφείμ είχε πολλά πλούτη και μια ωραιότατη ανεψιά, αποφάσισε να πάρει την κόρη στο παλάτι του, αρπάζοντας και τα πλούτη του Σεραφείμ. Ο δεσπότης μαθαίνοντας το άρπαγμα της ανεψιάς του, σήκωσε με λόγους τους Σαλωνίτες εναντίον του τυράννου και έγραψε στους

Τούρκους να έρθουν να τους παραδώσουν τα Σάλονα λέγοντας καλύτερα να δουλεύουμε Τούρκους παρά Φράγκους.

**Το Χρονικό του Γαλαξειδίου,
Ευθύμιου Πενταγιώτη
ιερομόναχου, Αθήνα 1996
(γλωσσική προσαρμογή),
211-212.**

Μετά τη μάχη της Πελαγονίας (1259) τα κάστρα Μάνη, Γεράκι, Μονεμβασία και Μυστράς παραχωρήθηκαν από τους Φράγκους στο Βυζάντιο και αποτέλεσαν τον πυρήνα ενός μικρού κράτους που απορρόφησε βαθμιαία τις φραγκικές κτήσεις και εξελίχτηκε στο δεσποτάτο του Μυστρά. Αυτό κυβερνιόταν από ένα δεσπότη,

αδελφό του βυζαντινού αυτοκράτορα.

Πρωτεύουσα του δεσποτάτου ήταν ο Μυστράς. Η πόλη, που έχει σήμερα εγκαταλειφθεί, αποτελεί με τα παλάτια, τα αρχοντικά και τις εκκλησίες της ζωντανή μαρτυρία για το μεγαλείο του πολιτισμού και της τέχνης του δεσποτάτου.

γ. Λατίνοι και Έλληνες

Τα τέσσερα αυτά κράτη συσπειρώσαν τις δυνάμεις του Ελληνισμού κατά των Λατίνων. Οι κατακτητές έδειξαν υπεροψία και περιφρόνηση προς τους «σχισματικούς» Έλληνες, οι οποίοι, με ελάχιστες εξαιρέσεις, αντιστάθηκαν αποφασιστικά στους Λατίνους.

Ο Ιωάννης Βατατζής (1222-1254) απαγορεύει την εισαγωγή πολυτελών ενδυμάτων

Ο αυτοκράτορας είδε ότι οι Ρωμαίοι σπαταλούσαν, χωρίς να υπάρχει ανάγκη, τα πλούτη τους, για να αγοράσουν ενδύματα από ξένους λαούς – παρδαλά ρούχα που είχαν κατασκευάσει πέρσες και σύροι υφαντουργοί και κομψά ενδύματα που είχαν υφανθεί από ιταλούς υφαντουργούς.

Γι' αυτό έβγαλε νόμο, κατά τον οποίο, αν κάποιος από τους υπηκόους του και η οικογένειά του φορούσαν τέτοια ξενόφερτα ρούχα, θα κηρυσσόταν άτιμος. Όλοι ήταν υποχρεωμένοι να φορούν ρούχα που κατασκευάζονταν στη χώρα των Ρωμαίων και από ρωμαίους υφαντουργούς.

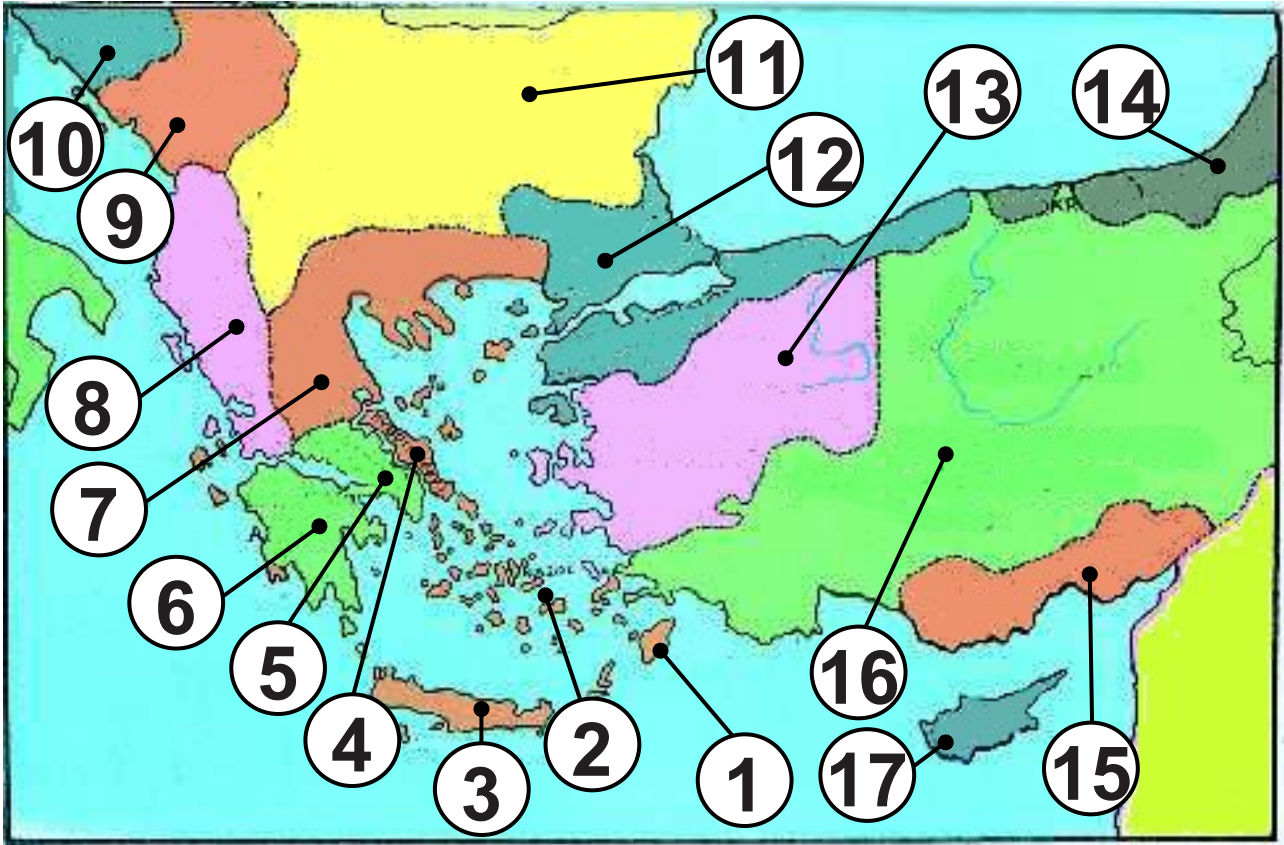
↳ **Νικηφόρος Γρηγοράς,
Ρωμαϊκή Ιστορία, έκδ. I. Bekker –
L. Schopen (Βόννη 1829),
τόμ. 1, 43.**

δ. Νέα ιδεολογία και ανάκτηση της Πόλης

Όπως είπαμε και πιο πάνω, τα ελληνικά κράτη συνένωσαν τις δυνάμεις του Ελληνισμού και αποτέλεσαν το φιλόξενο καταφύγιο τους, αποκρούοντας τις επιθέσεις των Λατίνων. Ήδη από το 1071 και ιδίως όμως μετά την Άλωση της Πόλης (1204), ο Βυζαντινός άρχισε να συνδέεται με το ιστορικό του παρελθόν. Αρχαία ελληνική κληρονομιά και χριστιανική πίστη αρχίζουν να συμβιβάζονται στη συνείδησή του και να γίνονται τα

συστατικά της στοιχεία. Η νέα αυτή ιδεολογία ισοδυναμεί με το ξύπνημα ενός εθνικού αισθήματος στον Ελληνισμό που αποτελεί πλέον το μοναδικό στήριγμα του Βυζαντίου.

Αφού εδραίωσαν τη θέση τους, τα ελληνικά κράτη οργανώθηκαν στρατιωτικά και πολιτικά, πρόκοψαν στην οικονομία και τον πολιτισμό και επιδόθηκαν σε έναν αγώνα δρόμου για την ανάκτηση της Πόλης και την ανασύσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Το έργο αυτό πραγματοποιήθηκε τελικά από τον αυτοκράτορα της Νίκαιας Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο (1261).

Τα λατινικά και ελληνικά κράτη που
διαδέχτηκαν τη Βυζαντινή
Αυτοκρατορία (1204)

ΛΑΤΙΝΙΚΑ – ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΡΑΤΗ

1. Ρόδος (Βεν.)	10. Ουγγαρία
2. Νάξος	11. Βασίλειο Βλαχο – Βουλγάρων
3. Δουκάτο Κρήτης (Βεν.)	12. Λατιν. Αυτοκρατορία
4. Εύβοια (Βεν.)	13. Αυτοκρατορία Νίκαιας
5. Δουκάτο της Αθήνας	14. Αυτοκρατορία Τραπεζούντας
6. Πριγκιπάτο Αχαΐας (Βεν.)	15. Μικρή Αρμενία
7. Βασίλειο Θεσσαλονίκης	16. Βασίλειο Σελτζούκων (Σουλτανάτο Ικονίου)
8. Δεσποτάτο της Ηπείρου	17. Κύπρος
9. Βασίλειο της Σερβίας	

Ερωτήσεις

1. Πώς συνδέονται, σύμφωνα με το δεύτερο παράθεμα, η Φραγκοκρατία με την οθωμανική κατάκτηση στο γεωγραφικό χώρο της Στερεάς Ελλάδας;
2. Γιατί ο Ιωάννης Δούκας Βατάτζης (1222-1254) απαγόρευσε, κατά τη γνώμη σας και σύμφωνα με το σχετικό κείμενο, την εισαγωγή και τη χρήση πολυτελών δυτικών και ανατολίτικων ενδυμάτων;
3. Η περιγραφή του άραβα γεωγράφου θυμάρι προέρχεται από τον γενουάτη έμπορο Μπέλμπαν. Πού φαίνεται αυτό; Πού οφειλόταν η ευημερία και η δύναμη του κράτους της Τραπεζούντας;

4. Συγκέντρωσε, παρουσίασε και σχολίασε λογοτεχνικές περιγραφές, σχέδια, εικόνες και εικαστικά έργα σχετικά με τους ναούς και την πόλη του Μυστρά.

1200 – 1300	
1204	Άλωση Πόλης
1259	Μάχη Πελαγονίας
1261	Ανάκτηση Κωνσταντινούπολης

III. ΑΝΑΣΥΣΤΑΣΗ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΚΑΙ ΥΠΟΤΑΓΗ ΣΤΟΥΣ ΟΘΩΜΑΝΟΥΣ

1. Εξάπλωση των Τούρκων και τελευταίες προσπάθειες για ανάσχεσή τους

Όροι – κλειδιά της ενότητας

Αυτοκρατορία των Στενών, παιδομάζωμα, γενίτσαροι, γαζήδες, κατάληψη Καλλίπολης, μάχες Κοσσυφοπεδίου και Άγκυρας, σύνοδοι της Λυών και της Φερράρας – Φλωρεντίας, «ένωση» των Εκκλησιών.

α. Η αδυναμία του Βυζαντίου

Το Βυζαντινό Κράτος που ανασυστήθηκε από τον Μιχαήλ Η΄ γνώρισε, κυρίως χάρη στην ευφυή

διπλωματία του αυτοκράτορα, μια τελευταία αναλαμπή που διήρκεσε ως τα μέσα του 14ου αι. Ωστόσο οι εμφύλιοι πόλεμοι έφεραν γρήγορα την οικονομική και στρατιωτική κατάρρευση. Το νόμισμα υποτιμήθηκε, ενώ η βαριά φορολογία και η εξαθλίωση προκάλεσαν επαναστάσεις του λαού και της μεσαίας τάξης κατά των ευγενών στη Θεσσαλονίκη και την Αδριανούπολη. Ο Ανδρόνικος Β΄ (1282-1328) μείωσε τη δύναμη του στρατού και του στόλου και οι ξένοι μισθοφόροι κυριάρχησαν. Η άλλοτε κραταιά αυτοκρατορία έγινε τώρα μια αδύναμη αυτοκρατορία των Στενών, που εύκολα καταλύθηκε από τους Οθωμανούς.

Καθιέρωση του παιδομαζώματος

Όταν με μεγαλοπρέπεια ο κυρίαρχος [ο σουλτάνος Μουράτ] κάθισε στο θρόνο στην Αδριανούπολη, έστειλε το λαλά Σαχίν να κάνει επιδρομές στην περιοχή της Ζαγοράς και στη Φιλιππούπολη [..].

Συγκεντρώθηκαν πολλά αγόρια και τα οδήγησαν στον κυρίαρχο. Ο Χαλίλ είπε: «Ας τα δώσουμε αυτά σε Τούρκους να μάθουν τούρκικα. Ας τους κάνουμε κι αυτούς στρατιώτες». Έτσι κι έγινε. Μέρα με τη μέρα μεγάλωνε ο αριθμός τους. Υπηρετούσαν τους Τούρκους αρκετά χρόνια, ώσπου να γίνουν τέλειοι μουσουλμάνοι. Κατόπιν τους οδηγούσαν στο παλάτι και τους φορούσαν άσπρα σκουφιά.

Ενώ το όνομά τους από παλιά ήταν «στρατός», τους ονομάσαν «νέος στρατός». Έτσι τότε έγιναν οι γενίτσαροι.

**Χρονικό του Ασίκ Πασάζαντε,
κεφ. 57, μετ. Ε. Α. Ζαχαριάδου,
Ιστορία και Θρύλοι των παλαιών
σουτάνων (1300-1400),
193-195.**

Λόγοι παράδοσης της Προύσας (1326)

Ο γαζής Ορχάν ρώτησε αυτό το βεζίρη: «Όταν δώσατε αυτό το κάστρο, από τι υποφέρατε και το δώσατε;».

Ο Σαρός είπε: «Το δώσαμε για διάφορους λόγους: Ο ένας είναι ότι το κράτος σας μεγαλώνει μέρα με τη μέρα και το δικό μας κράτος μικραίνει. [...]

Ένας άλλος είναι ότι ο πατέρας σου έκανε επιδρομές εναντίον μας κι έφευγε. Μπόρεσε να καθυποτάξει τα χωριά μας. Σας δήλωσαν υποταγή και δεν φρόντιζαν καθόλου πια για μας. Κι εμείς πάλι μάθαμε πως αυτά βρήκαν την ησυχία τους.

Άλλος λόγος είναι ότι ο άρχοντάς μας συγκέντρωσε πολλά πράγματα. Αλλά δεν ωφελούσε. Γιατί δεν βρισκόταν κανείς που να μπορεί να δώσει χρήματα. [...]. Όταν είχαμε ανάγκη, δεν ερχόταν κανένας αγοραστής. Το κάστρο έγινε για μας φυλακή.

Ένας άλλος λόγος είναι πως, όταν ο ηγεμόνας έχει εξασθενήσει, η χώρα καταστρέφεται γρήγορα.

Ένας άλλος πάλι λόγος είναι πως ακούσαμε εκείνο το χαμένο, τον άρχοντα της Κίτε [η πόλη Κατοικία].

Ένας άλλος λόγος είναι ότι από τον κόσμο δεν λείπουν οι αλλαγές. Και τώρα γίνεται μια αλλαγή για μας».

**Χρονικό του Ασίκ Πασάζαντε,
κεφ. 57, μετ. Ε. Α. Ζαχαριάδου,
Ιστορία ..., 161-163.**

β. Οθωμανοί και οι κατακτήσεις τους

Οι Οθωμανοί ήταν μια τουρκική φυλή διαφορετική από τους Σελτζούκους, ασιάτες νομάδες που μετανάστευσαν σε μια περιοχή κοντά στην Προύσα. Οι Οθωμανοί οργανώθηκαν αρχικά από το σουλτάνο (ηγεμόνα) Οθμάν ή Οσμάν, στον οποίο οφείλουν και το όνομά τους. Εκμεταλλεύτηκαν την κατάργηση των βυζαντινών

ακριτών μετά το 1261 και αξιοποίησαν τον ισλαμικό θεσμό των γαζήδων (δηλ. των φανατικών μαχητών του Ισλάμ), για να αποκλείσουν και να εξαναγκάσουν, μετά από μακρόχρονη πολιορκία, τις ελληνικές πόλεις σε παράδοση. Έτσι κατέκτησαν βαθμιαία όλη τη Μ. Ασία.

Ο σουλτάνος Ορχάν (1326-1362).
Μικρογραφία από χειρόγραφο του
16ου αι. (Κων/πολη.
Βιβλιοθήκη Τοπκαπί).

Η ανάγκη ενίσχυσης του στρατού των Οθωμανών οδήγησε στη στρατολόγηση των χριστιανοπαίδων (ονομάστηκε παιδομάζωμα) και τη συγκρότηση του επίλεκτου τάγματος των γενιτσάρων («νέος στρατός»).

Στα μέσα του 14ου αι. οι Οθωμανοί πέρασαν στην Ευρώπη και κατέκτησαν την οχυρή Καλλίπολη (1354). Οι διαιρεμένοι βαλκανικοί λαοί υπέκυψαν μπροστά στις υπέρτερες δυνάμεις των Οθωμανών. Στη μάχη του Κοσσυφοπεδίου (1389) οι Σέρβοι νικήθηκαν και αναγνώρισαν την οθωμανική επικυριαρχία.

γ. Προσπάθειες ανάσχεσης των Οθωμανών

Στις αρχές του 15ου αι. οι Μογγόλοι εισέβαλαν στη Μ. Ασία

και κατανίκησαν το σουλτάνο Βαγιαζίτ στη μάχη της Αγκύρας (1402). Η ήττα προκάλεσε βαθιά κρίση στο Οθωμανικό Κράτος και έδωσε παράταση ζωής στο ετοιμόρροπο Βυζάντιο.

Κατά τον τελευταίο αιώνα πριν την Άλωση οι βυζαντινοί αυτοκράτορες Ιωάννης Ε' (1369-71), Μανουήλ Β' (1399-1402) και Ιωάννης Η' ταξίδεψαν για βοήθεια στη Δύση. Ο τελευταίος ανανέωσε στη σύνοδο της Φερράρας – Φλωρεντίας την «ένωση», δηλ. την υποταγή της Ορθόδοξης στη Ρωμαϊκή Εκκλησία (1438-9), που είχε πρώτος αποδεχτεί ο Μιχαήλ Η' στη σύνοδο της Λυών (1274). Η υποχώρηση αυτή, που δεν έγινε δεκτή από το λαό, αποδείχτηκε μάταιη, καθώς το Βυζάντιο έμεινε απροστάτευτο στα

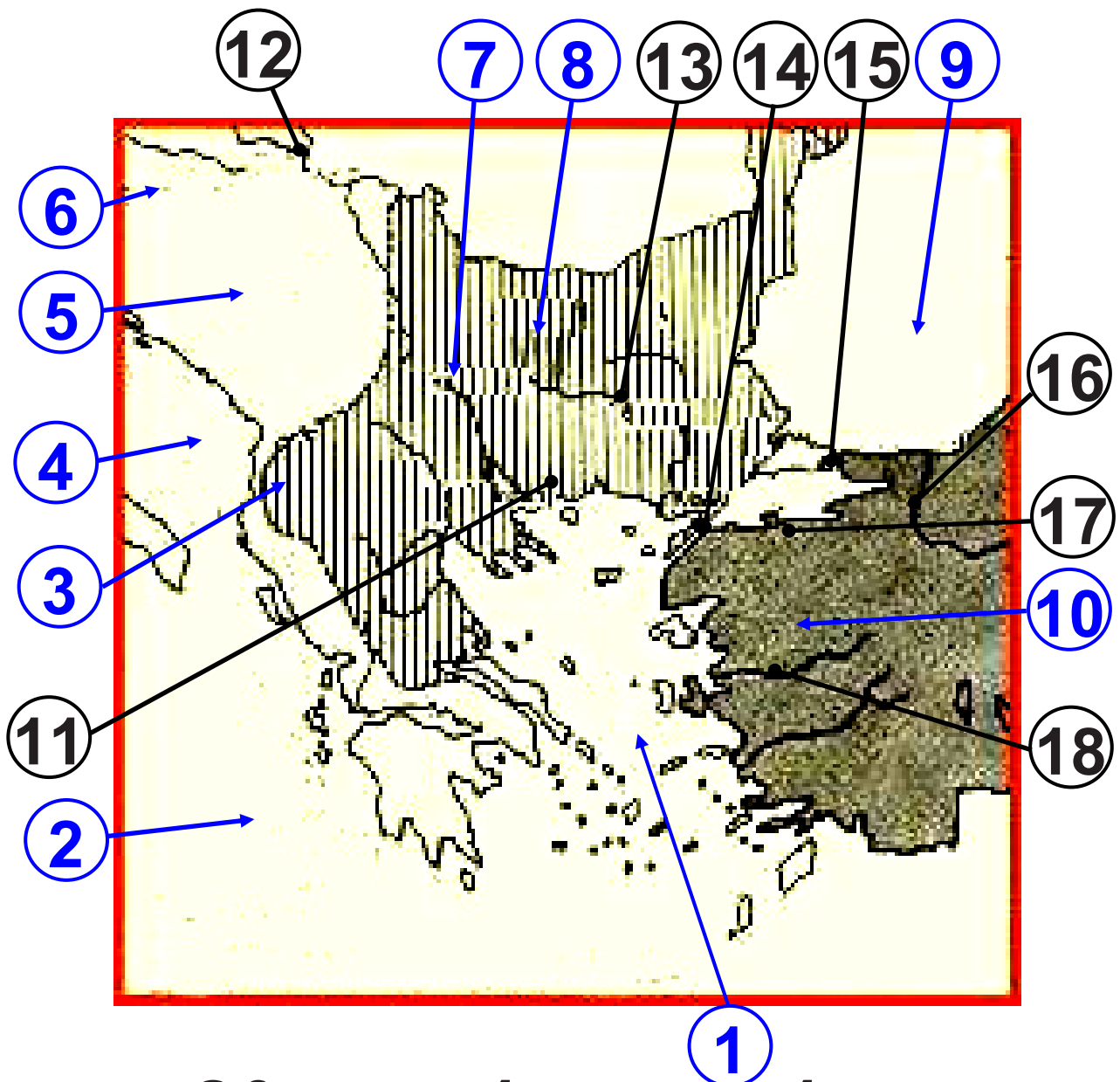
κατακτητικά σχέδια των
Οθωμανών.

Λαϊκό τραγούδι

Όντες εδικονίζεντον ο Κωνσταντής
στα ξένα,
στοσι ρούγες ρούγες περπατεί και
στα στενά διαβαίνει·
κ' είχε τα ράσα κούντουρα κ' εφάνη
τ' άρματάν του
κι εφάνη τ' αλαφρό σπαθί
με τ' αργυρό θηκάρι [...].

**Β. Κρεμμυδάς – Φ. Πισπιρίγκου,
Ο μεσαιωνικός κόσμος
(Εγχειρίδια Γνώσης, 3), Αθήνα
1985, 179. Λεξιλόγιο:**

δικονίζομαι: περιφέρομαι σαν
ζητιάνος, **κούντουρα:** κοντά,
ρούγα: γειτονιά, **θηκάρι:** θήκη.

Οθωμανικές κατακτήσεις
(14ος και 15ος αι.)

Η ΕΞΑΠΛΩΣΗ ΤΩΝ ΟΘΩΜΑΝΩΝ

Οι τούρκοι το 1350

Κατακτήσεις των Τούρκων ως
το 1450

ΠΕΡΙΟΧΕΣ

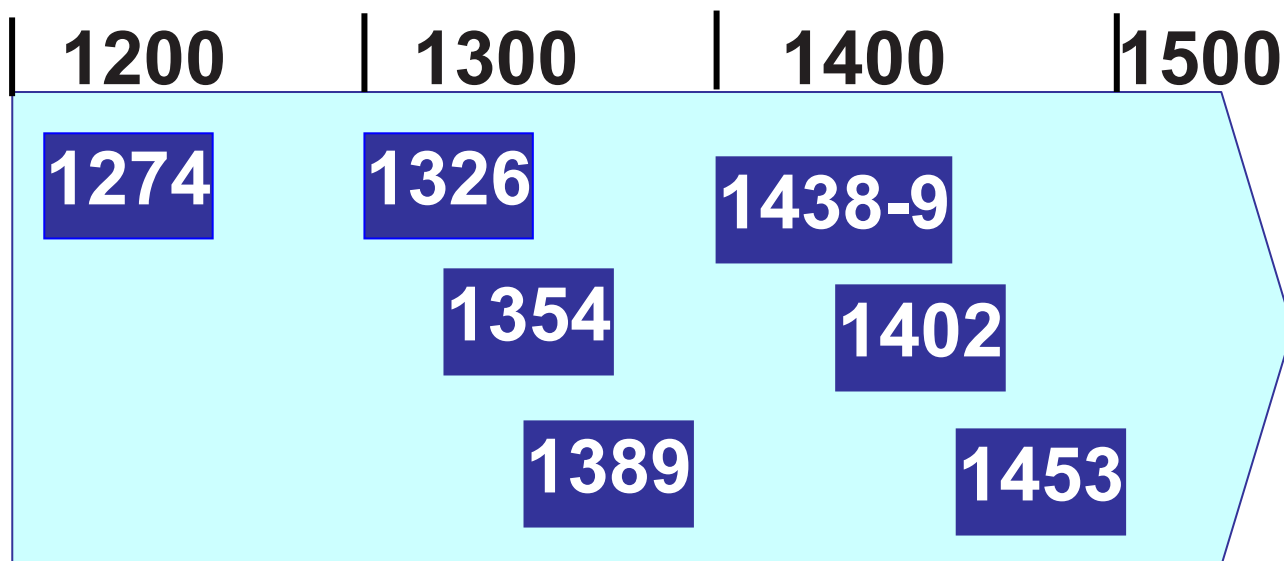
1. ΑΙΓΑΙΟ ΠΕΛΑΓΟΣ	6. ΒΟΣΝΙΑ
2. ΙΟΝΙΟ ΠΕΛΑΓΟΣ	7. ΚΟΣΣΥΦΟΠΕΔΙΟ
3. ΑΔΡΙΑΤΙΚΗ θ.	8. ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ
4. ΑΛΒΑΝΙΑ	9. ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ
5. ΣΕΡΒΙΑ	10. Μ. ΑΣΙΑ

ΠΟΛΕΙΣ

11. Θεσσαλονίκη	15. Καλλίπολη
12. Βελιγράδι	16. Νίκαια
13. Αδριανούπολη	17. Προύσα
14. Κων/πολη	18. Σμύρνη

Ερωτήσεις

1. Για ποιους κυρίως λόγους οι πόλεις της Μ. Ασίας παραδόθηκαν στους Τούρκους, σύμφωνα με το παράθεμα;
2. Συνδυάζοντας τα στοιχεία του χάρτη και του πρώτου παραθέματος, να χρονολογήσεις το θεσμό του παιδομαζώματος.
3. Στο παρατιθέμενο λαϊκό τραγούδι ο Κωνσταντής αντιπροσωπεύει τους βυζαντινούς αυτοκράτορες. Ποια η στάση του ποιητή απέναντί τους;
4. Παράγοντες της οθωμανικής επέκτασης (εργασία).

1200 – 1300	
1274	Ένωση της Λυών
1326	Κατάκτηση Προύσας
1300 - 1400	
1354	Πτώση Καλλίπολης
1389	Μάχη Κοσσυφοπέδιο
1400 - 1500	
1402	Μάχη Άγκυρας
1438-9	Ένωση Φερράρας – Φλωρεντίας
1453	Άλωση Κωνσταντινούπολης

2. Η Άλωση της Πόλης

Όροι – κλειδιά της ενότητας

Πολιορκία και άλωση Πόλης, Μωάμεθ Β΄ Πορθητής, θρησκευτικός νόμος, Τρίτη Ρώμη, βυζαντινή πνευματική κληρονομιά, ανθρωπιστικές σπουδές, ρωμαϊκή νομική παράδοση, θρησκευτική μουσική.

α. Πολιορκία και άλωση της Πόλης

Μετά τη μάχη της Άγκυρας η Οθωμανική Αυτοκρατορία βυθίστηκε στην αναρχία. Ο σουλτάνος Μουράτ Β΄ (1421-51) επανέφερε την τάξη σ' αυτή και ανανέωσε την επιθετικότητά της: κατέλαβε τα Γιάννενα και τη Θεσσαλονίκη (1430) και κατανίκησε ένα σταυροφορικό στρατό στη Βάρνα (1444). Έτσι προετοίμασε την πολιορκία της Πόλης, την οποία διεξήγαγε με

επιτυχία ο διάδοχός του Μωάμεθ Β΄ Πορθητής (1451-81).

Προτού αρχίσει την πολιορκία, ο Πορθητής έχτισε στην ευρωπαϊκή ακτή του Βοσπόρου το φρούριο της Ρούμελης, για να εμποδίσει τον επισιτισμό της Πόλης από τον Εύξεινο. Η πολιορκία κράτησε 54 μέρες (6 Απριλίου - 29 Μαΐου 1453). Ο γενναίος αυτοκράτορας Κωνσταντίνος ΙΑ΄ διέθετε ελάχιστες δυνάμεις. Η υπεροχή των Τούρκων σε στρατιώτες και οπλισμό ήταν συντριπτική.

Οι Βυζαντινοί, αβοήθητοι από τα χριστιανικά κράτη, αγωνίστηκαν ηρωικά, αλλά ο αγώνας ήταν άνισος. Η τελική έφοδος έγινε τη νύχτα της 29ης Μαΐου. Κατόπιν σφοδρού βομβαρδισμού και συνεχών επιθέσεων οι γενίτσαροι πέρασαν από τα ρήγματα των τειχών και έγιναν κύριοι της Πόλης.

Οι αντίπαλοι και η στάση των Σέρβων,

Την 4η Απριλίου της ίδιας χρονιάς ήλθε ο σουλτάνος και παρουσιάστηκε μπροστά την Πόλη και άρχισε να πολιορκεί την Πόλη μ' όλους τους τρόπους και μ' όλα τα μέσα και από τη στεριά και από τη θάλασσα, αφού περικύκλωσε και τα 18 μίλια [του Θεοδοσιανού Τείχους]. Οι πολιορκητές παρέταξαν 400, μικρά και μεγάλα πλοία στη θάλασσα και 200 χιλιάδες άντρες στη στεριά. Η Πόλη, αν και τόσο μεγάλη σε έκταση, είχε να αντιπα-ρατάξει 4773 άντρες χωρίς τους ξένους, μόλις 200 άντρες πάνω-κάτω [..].

Οι Σέρβοι, ενώ μπορούσαν να στείλουν [...] χρήματα και ανθρώπους, έστειλαν μήπως έναν οβολό;

Ναι, αλήθεια, έστειλαν πολλά χρήματα και ανθρώπους, αλλά στο σουλτάνο που πολιορκούσε την Πόλη, και τους επαίνεσαν οι Τούρκοι [...] λέγοντας: "Να, ακόμη και οι Σέρβοι είναι εναντίον σας".

Γ. Φραντζής, Χρονικόν, έκδ. R. Maisono (= CFHB, 29), Ρώμη 1990, 132, 140.

Ο αυτοκράτορας έπεσε στο πεδίο της μάχης, κυκλωμένος από τους εισβολείς. Όπως προέβλεπε ο θρησκευτικός νόμος, η Πόλη παραδόθηκε στους μαχητές. Οι σφαγές και η λεηλασία διήρκεσαν τρεις ολόκληρες μέρες. Από την πρώτη κιόλας μέρα ο Μωάμεθ μπήκε με πομπή στην κατακτημένη πόλη, προσευχήθηκε στην Αγία

Σοφία και ανήγγειλε ότι εφεξής πρωτεύουσά του θα είναι η Πόλη.

β. Οι συνέπειες

Η Άλωση τραυμάτισε αρχικά την περηφάνεια των Ελλήνων που θρήνησαν τη μεγάλη συμφορά σε όλους τους τόνους. Ωστόσο, σύντομα άρχισε να διαμορφώνεται η ελπίδα της Ανάστασης του Γένους.

Το πνεύμα του Βυζαντίου μεταφέρθηκε από τους λογίους του στη Δύση.

Οι Οθωμανοί έκλεισαν τους δρόμους της Ανατολής, ωθώντας τους Ευρωπαίους στις μεγάλες γεωγραφικές ανακαλύψεις.

γ. Η βυζαντινή πνευματική κληρονομιά

Η βυζαντινή ιδεολογία επηρέασε έντονα την ιδεολογία του **Μοσχοβίτικου Κράτους**. Οι Ρώσοι θεώρησαν ότι ήταν οι μοναδικοί κληρονόμοι της βυζαντινής πνευματικής και πολιτικής παράδοσης και διατύπωσαν στις αρχές του 16ου αι. τη θεωρία ότι η Μόσχα ήταν η Τρίτη Ρώμη, η πόλη που έμελλε να ανασυστήσει τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

Ο Φιλόθεος από το Πσκόφ προς το Βασίλειο, μεγάλο ηγεμόνα της Μόσχας (1503-1533)

Η Εκκλησία της Ρώμης έπεσε από την αίρεση του Απολλιναρίου. Οι πύλες της Δεύτερης Ρώμης, της

Πόλης, γκρεμίστηκαν από τα τσεκούρια των Αγαρηνών. Αυτή είναι τώρα η εκκλησία της Τρίτης Ρώμης, η Αγία, Καθολική και Αποστολική Εκκλησία του κράτους σου, που λάμπει περισσότερο και από τον ήλιο σε όλη τη γη ως τις εσχατιές της Οικουμένης. Να ξέρεις εξοχότατε ευσεβή τσάρε ότι [...] είσαι ο μόνος κυρίαρχος των Χριστιανών όλης της γης. [...] Δύο Ρώμες έχουν πέσει, αλλά η τρίτη στέκει ακλόνητη και τέταρτη δεν πρόκειται να υπάρξει.

**H. Kriger (εκδ.), Das Mittelalter.
Materialien für den
Geschichtsunterricht,
Φραγκφούρτη 1978,
252 (γερμ. μετ.).**

Πέραν των Ρώσων και οι ορθόδοξοι βαλκανικοί λαοί επηρεάστηκαν βαθιά από το βυζαντινό πολιτισμό, ενώ η Ορθοδοξία συνέβαλε στη διατήρηση της πνευματικής τους ταυτότητας στα χρόνια της Τουρκοκρατίας.

Συνολικά η συνεισφορά του Βυζαντίου στον ευρωπαϊκό και παγκόσμιο πολιτισμό ήταν πολύ σημαντική. Η αυτοκρατορία διέσωσε τον ευρωπαϊκό πολιτισμό από την απειλή των αραβικών κατακτήσεων κατά τον 7ο και 8ο αι. Ανέπτυξε μια μεγάλη και πρωτότυπη τέχνη που επηρέασε Ανατολή και Δύση. Εκτός του ορθόδοξου σλαβικού κόσμου, χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η ιταλική προαναγεννησιακή τέχνη και η οθωμανική αρχιτεκτονική. Το

Βυζάντιο διαφύλαξε, καλλιέργησε και μετέδωσε στην Ευρώπη την κλασική κληρονομιά, στην οποία ανήκει και η ρωμαϊκή νομική παράδοση. Ανέπτυξε νέα γραμματειακά είδη (όπως τη χρονογραφία και τη λειτουργική ποίηση) και τις θετικές επιστήμες (όπως την αστρονομία και τα μαθηματικά) και τελειοποίησε την οργάνωση των κρατικών υπηρεσιών, από την οποία επηρεάστηκαν το Χαλιφάτο, τα μεσαιωνικά βαλκανικά κράτη, η Ρωσία και το Οθωμανικό Κράτος. Συνέβαλε επίσης στη διαμόρφωση της θρησκευτικής μουσικής, του μοναστισμού, των ουμανιστικών ή ανθρωπιστικών σπουδών και άλλων εκφάνσεων του πολιτισμού στη δυτική Ευρώπη.

Είσοδος των Τούρκων στην
Κωνσταντινούπολη.
Πίνακας του Μπ. Κόνσταντ,
Μουσείο των Αυγουστίνων,
Τουλούζη

Ερωτήσεις

- 1. Γιατί, κατά τη γνώμη σου, η Δύση, παρ' όλες τις υποχωρήσεις των Βυζαντινών στον θρησκευτικό τομέα, δεν βοήθησε αποτελεσματικά το Βυζάντιο, για να αποκρούσει τον κίνδυνο των Οθωμανών;**
- 2. Ποιες ήταν κατά τη γνώμη σας οι κυριότερες συνέπειες της πτώσης του Βυζαντινού Κράτους;**
- 3. Με ποιο σκεπτικό προβαλλόταν η Μόσχα ως «Τρίτη Ρώμη»;**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

Κατά την περίοδο του Μεσαίωνα η Μεσόγειος αποτελεί τόπο συνάντησης των πολιτισμών. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία είναι ο συνδετικός κρίκος μεταξύ Ανατολής και Δύσης, μεταξύ ισλαμικού και χριστιανικού κόσμου. Το Βυζάντιο για ένδεκα περίπου αιώνες γνωρίζει αξιόλογη πνευματική άνθηση, δέχεται την επίδραση αλλά και ασκεί την επιρροή του στην ισλαμική Ανατολή και τη χριστιανική Δύση. Τέλος, η επικοινωνία του δυτικού κόσμου από τον 11ο αιώνα με τον ελληνικό πολιτισμό μέσω

**των σταυροφοριών και των
βυζαντινών λογίων, αργότερα,
προετοιμάζει την πνευματική και
καλλιτεχνική αναγέννηση της
Ευρώπης.**

Στο κεφάλαιο αυτό θα μάθετε:
**Ποια ήταν η καθημερινή ζωή των
Βυζαντινών.**

Για τη Βυζαντινή Γραμματεία

**Για τις Επιστήμες και την
Τεχνολογία στο Βυζάντιο.**

**Για τις Εικαστικές Τέχνες και τη
Μουσική στο Βυζάντιο.**

Η Γέννηση. Μικρογραφία από το
Ευαγγελιστάριο* (10ου αι.)
της Μονής Μεγίστης Λαύρας.
Άγιο Όρος.

1. Η καθημερινή ζωή 2. στο Βυζάντιο

Όροι – Κλειδιά της ενότητας

Οικογενειακή ζωή, σχολείο, ενδυμασία και μόδα, διατροφή, ψυχαγωγία, μοναστισμός

■ Η οικογενειακή ζωή

Ο νόμος δεν επέτρεπε να παντρεύονται τα κορίτσια κάτω από δώδεκα χρονών και τα αγόρια κάτω από δεκατέσσερα. Πριν από το γάμο τελούνταν οι αρραβώνες και υπογραφόταν συμβόλαιο που καθόριζε την προίκα της νύφης και τα δώρα του γαμπρού. Μετά την τέλεση του μυστηρίου, οι συγγενείς και φίλοι γύριζαν στο σπίτι του γαμπρού, όπου ακολουθούσε το

γαμήλιο γλέντι. Το κράτος, παρά την αντίθετη θέση της Εκκλησίας, επέτρεπε το διαζύγιο εφόσον συναινούσαν και τα δύο μέρη.

Όταν η σύζυγος αγανακτεί

Φροντίζω το σπίτι και κάνω όλες τις δουλειές [...] Φροντίζω τα παιδιά καλύτερα από την καλύτερη παραμάνα. Υφαίνω μόνη μου τη ρόμπα που φοράω [...] Φτιάχνω τα πουκάμισα και τα παντελόνια [...] Πότε μου αγόρασες μια φούστα; Ποτέ δεν είδα από τα χέρια σου πασχαλιάτικο δώρο. Άντεξα έντεκα χρόνια στερήσεων και μιζέριας κοντά σου και δεν πήρα από σένα ούτε ένα ζευγάρι κάλτσες. Ποτέ δεν είχα μια μεταξωτή ρόμπα, ποτέ ένα δακτυλίδι, ποτέ ένα βραχιόλι.

Το απόσπασμα περιγράφει μια

κατάσταση που συμβαίνει σε όλες τις εποχές, είναι δείγμα της παιγνιώδους διάθεσης των βυζαντινών και, ασφαλώς, δεν είναι αντιπροσωπευτικό των συζυγικών σχέσεων στη βυζαντινή κοινωνία.

Από τα Πτωχοπροδρομικά, στο: Ζεράρ Βαλτέρ, Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο, εκδ. Παπαδήμας, Αθήνα 1999, 192.

Οι γυναίκες δεν είχαν τα ίδια δικαιώματα με τους άνδρες και η συμμετοχή τους στην κοινωνική ζωή ήταν περιορισμένη. Αν και γενικότερα έπαιζαν δευτερεύοντα ρόλο στα κοινά, πολλές φορές κυριαρχούσαν στην οικογενειακή ζωή. Όφειλαν να σκεπάζουν το πρόσωπό τους, όταν έβγαιναν έξω, και δεν είχαν το δικαίωμα να

μετέχουν σε δημόσιες τελετές. Οι πλούσιες γυναίκες συνοδεύονταν από ένα δούλο κατά τις εξόδους τους.

Ωστόσο, παρά τους περιορισμούς, οι γυναίκες μετά τον 11ο αιώνα μπορούσαν να λάβουν μέρος στα κοινά και είχαν πρόσβαση στην παιδεία.

Όπως συμβαίνει σε όλες τις εποχές, η γέννηση ενός παιδιού ήταν οπωσδήποτε ένα ευχάριστο γεγονός. Για να το ξεχωρίζουν από τα άλλα παιδιά πρόσθεταν το όνομα του πατέρα του σε πτώση γενική, αργότερα όμως καθιερώθηκε και το επώνυμο, αρχικά στις αριστοκρατικές οικογένειες, όπως ήταν οι Κομνηνοί και οι Παλαιολόγοι. Η οικογένεια φρόντιζε το παιδί και η μητέρα του το καθησύχαζε με παραμύθια ή με αφηγήσεις από την

Αγία Γραφή, όπως η παιδική ηλικία του Ισαάκ και του Ιακώβ. Η βυζαντινή νομοθεσία αντιμετώπιζε το παιδί, όπως και η μητέρα του, με μεγάλη συμπάθεια. Το παιδί, αφού περνούσε τα πρώτα χρόνια της ζωής του κοντά στην οικογένειά του, άρχιζε να μαθαίνει τα πρώτα γράμματα στο σχολείο.

Παίζοντας πάνω σ' ένα παγόβουνο

Την ίδια χρονιά (763) από το μήνα Οκτώβριο εκδηλώθηκε σφοδρό και ανυπόφορο ψύχος [...] με αποτέλεσμα να παγώσει η θάλασσα [...]. Το μήνα Φεβρουάριο του επόμενου χρόνου ο πάγος σύμφωνα με το θέλημα του Θεού έσπασε και χωρίστηκε σε πολυάριθμα τμήματα που έμοιαζαν με βουνά και παρασύρθηκαν από

τη βία του ανέμου στη Δαφνουσία και το Ιερόν και περνώντας από τα Στενά [του Βοσπόρου] έφτασαν στην Πόλη [...]. Εγώ ο ίδιος έγινα αυτόπτης και ανέβηκα σ' ένα από τα παγόβουνα μαζί με 30 συνομηλικούς μου (παιδιά), για να παίξουμε πάνω σ' αυτό [...]. Ένα άλλο τεράστιο παγόβουνο προσέκρουσε στο τείχος και το συγκλόνησε. Μαζί με το τείχος ταρακουνήθηκαν και τα οικήματα που ήταν μέσα από αυτό [...]. Και όλοι οι άντρες και τα γυναικόπαιδα της Πόλης παρακολουθούσαν από κοντά αδιάλειπτα το θέαμα και επέστρεφαν με θρήνους και δάκρυα στα σπίτια τους και δεν ήξεραν τι να πουν γι' αυτά.

**Θεοφάνης Χρονογραφία,
έκδ. C. de Boor, 434-435.**

■ Πώς μπορείς να εξηγήσεις τη συμπεριφορά των παιδιών και των μεγάλων απέναντι στο συγκεκριμένο φυσικό γεγονός;

■ Το σχολείο

Το βυζαντινό εκπαιδευτικό σύστημα, συνεχίζοντας την ελληνιστική παράδοση, ακολουθούσε δύο κύκλους σπουδών, του γραμματιστή και του γραμματικού. Στον πρώτο κύκλο σπουδών φοιτούσαν παιδιά από την ηλικία των επτά περίπου ετών και στο δεύτερο από την ηλικία των δώδεκα. Τα παιδιά μάθαιναν σταδιακά ανάγνωση, γραφή, γραμματική, ρητορική και φιλοσοφία, αριθμητική, γεωμετρία, αστρονομία και μουσική. Μεταξύ άλλων διδάσκονταν τον Όμηρο,

κλασικούς και μεταγενέστερους συγγραφείς.

Οι πόροι για τη λειτουργία των σχολείων προέρχονταν από τα δίδακτρα που κατέβαλλαν οι μαθητές, ενώ λειτουργούσαν και δωρεάν σχολεία για τα ορφανά. Παράλληλα προς τα λεγόμενα κοσμικά σχολεία λειτουργούσαν και εκκλησιαστικά.

Μετά τις βασικές σπουδές όσοι είχαν την έφεση και τις οικονομικές δυνατότητες μπορούσαν να συνεχίσουν τις σπουδές τους στο πανεπιστήμιο.

Για να μάθεις πρέπει να ρωτάς

Διάβαζε πολλά και θα μάθεις πολλά. Και αν δεν καταλαβαίνεις, μη χάνεις το θάρρος σου. Διαβάζοντας με προσοχή το βιβλίο σου, με

τη βοήθεια του Θεού θα αποκτήσεις τις γνώσεις που περιέχει και θα τις κατανοήσεις. Μη διστάζεις να ρωτάς αυτούς που ξέρουν για όσα δε γνωρίζεις και να μη μεγαλοπιάνεσαι. Οι άνθρωποι γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, δηλ. με το να μη θέλουν να ρωτούν, μένουν με ελλιπείς γνώσεις. (Ελεύθερη προσαρμογή)

**Κεκαυμένου, Στρατηγικόν, 60
(εκδ. Wassilieysky – jernstedt).**

■ Η ασθένεια, η ιατρική και κοινωνική περίθαλψη, ο θάνατος

Για την αντιμετώπιση των ασθενειών οι Βυζαντινοί είχαν οργανώσει ιατρικές υπηρεσίες. Κάθε πόλη διέθετε το νοσοκομείο της με αριθμό γιατρών ανάλογα με τον πληθυσμό της. Υπήρχαν, βέβαια, και γιατροί που δέχονταν

τους ασθενείς στα ιατρεία τους ή επισκέπτονταν τους ασθενείς στα σπίτια τους. Ωστόσο, οι δεισιδαιμονίες οδηγούσαν συχνά το λαό και στη μαγεία, παρά την αντίδραση της Εκκλησίας, προκειμένου να αντιμετωπίσει προβλήματα υγείας. Μάλιστα υπήρχε και ανταγωνισμός μεταξύ μαγείας και ιατρικής. Σε κάθε πόλη υπήρχαν, επίσης, πτωχοκομεία και ορφανοτροφεία τα οποία ιδρύονταν και συντηρούνταν από την Εκκλησία.

Ο κανονισμός λειτουργίας ενός νοσοκομείου

Η Αυτοκρατορική Μεγαλειότητά μου αποφάσισε την ίδρυση και ενός νοσοκομείου για πενήντα ασθενείς. Ορίζω τα εξής: Να υπάρχουν πενήντα άνετα κρεβάτια

για τους εισαγόμενους [...]. Τα πενήντα κρεβάτια μοιράζονται σε πέντε πτέρυγες. Σε κάθε πτέρυγα να υπάρχει ένα επικουρικό κρεβάτι, που να προορίζεται για επείγουσες περιπτώσεις [...]. Σε κάθε πτέρυγα να έχουν υπηρεσία δύο γιατροί, τρεις αρχινοσοκόμοι, δύο βοηθητικοί νοσοκόμοι και δύο υπηρέτες. Από το προσωπικό του νοσοκομείου, τέσσερις νοσοκόμοι και μία νοσοκόμα, δηλαδή ένα άτομο σε κάθε πτέρυγα, πρέπει να διανυκτερεύουν κοντά στους αρρώστους [..]. Οι γιατροί πρέπει να επισκέπτονται το νοσοκομείο κάθε μέρα. Από την αρχή του Μαΐου ως τη γιορτή του Σταυρού (14 Σεπτεμβρίου) πρέπει να το επισκέπτονται και τα βράδια. Μετά την προσήκουσα προσευχή πρέπει να εξετάζουν τους ασθενείς

με προσοχή και με ευσυνειδησία, να κάνουν πλήρη και ακριβή διάγνωση της πάθησης του καθενός, να ορίζουν στον καθένα τα κατάλληλα φάρμακα και να δίνουν σωστές οδηγίες.

**Από το Τυπικόν του αυτοκράτορα
Ιωάννη Β' Κομνηνού
για το νοσοκομείο της Μονής
Παντοκράτορος στην
Κωνσταντινούπολη, έκδ. Α.
Dimitrievskij), Τυπικά, Κίεβο,
1895, 556-702, στο: H.G. Beck,
Η Βυζαντινή Χιλιετία, μετ. Δ.
Κούρτοβικ, ΜΙΕΤ,
Αθήνα 1990, 456-457.**

■ Η κατοικία

Τα σπίτια στις πόλεις οικοδομούνταν γύρω από μια κεντρική

αίθουσα που την χρησιμοποιούσαν για υποδοχή. Στο ισόγειο, τα σπίτια διέθεταν δωμάτιο με τζάκι, κουζίνα, πλυσταριό, λουτρό και ένα εικονοστάσιο ή παρεκκλήσι. Κολώνες πέτρινες ή ξύλινες στήριζαν τον επόμενο όροφο, όπου βρίσκονταν τα υπόλοιπα δωμάτια. Αντίθετα, οι φτωχοί της Κωνσταντινούπολης και των άλλων πόλεων ζούσαν σε άθλιες κατοικίες με ελάχιστες έως ανύπαρκτες ανέσεις. Σε παρόμοιες τραγικές συνθήκες ζούσαν και οι χωρικοί. Τα σπίτια τους ήταν μικρά και αποτελούνταν από ένα μοναδικό στεγασμένο χώρο, που μερικές φορές ήταν διαιρεμένος σε δύο δωμάτια. Οι πιο ευκατάστατοι ζούσαν σε διώροφα σπίτια. Το ισόγειο χρησίμευε για κοτέτσι, στάβλος και αποθήκες, ενώ στον πάνω όροφο βρίσκονταν τα

δωμάτια της οικογένειας. Οι μεγαλοκτηματίες που ζούσαν στην επαρχία έμεναν μακριά από τα χωριά σε πολυτελείς επαύλεις με εσωτερικούς κήπους και στοές.

Ένα αριστοκρατικό σπίτι στην επαρχία

Ένα μεγάλο σπίτι με μία μεγάλη αίθουσα υποδοχής σταυροειδώς σκεπασμένη από ένα τρούλο που στηρίζεται σε τέσσερις κολόνες και περιτριγυρισμένη από τέσσερα δωμάτια, και γύρω μια ακάλυπτη τράτσα με μαρμάρινο πάτωμα χωρίς πόρτες.

Ένα από τα ακίνητα που χορήγησε ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Σ' στον αδελφό του Ανδρόνικο Δούκα (1073), στο: Andre Guillou, Ο Βυζαντινός Πολιτισμός, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996, 374.

■ Η ενδυμασία και η μόδα

Οι Βυζαντινοί παρακολουθούν με ενδιαφέρον τη μόδα και αγαπούν τα κοσμήματα. Οι αστοί φορούν μακρύ χιτώνα με πολλές πτυχώσεις, μπότες δερμάτινες το χειμώνα και ανατολίτικα παπούτσια το καλοκαίρι. Τα στιχάρια (χιτώνες) των χωρικών είναι χωρίς μανίκια μερικές φορές, αλλά πάντα ζωσμένα στη μέση. Οι βράκες είναι μακριές ως τον αστράγαλο και κυκλοφορούν ξυπόλυτοι ή με παπούτσια ανοιχτά στη φτέρνα. Οι γυναίκες φορούν πάνω από το στιχάριο ιμάτιο (μανδύα) με μακριά μανίκια που καλύπτει και το κεφάλι. Φροντίζουν τα μαλλιά τους με επιμέλεια και μακιγιάρονται. Οι πλούσιες φορούν πολυτελή ενδύματα, μεταξωτά και λινά.

■ Η διατροφή

Οι Βυζαντινοί, με εξαίρεση τις περιόδους νηστείας, έχουν ιδιαίτερη αδυναμία στο φαγητό. Σ' ένα ευκατάστατο σπίτι, το γεύμα και το δείπνο περιλαμβάνει ποικίλα φαγητά, όπως ορεκτικά, κρέατα, ψάρια, γλυκά και κρασί. Βέβαια, ο μέσος βυζαντινός δεν έχει στη διάθεσή του πολλές διατροφικές επιλογές, αφού πρέπει να αντιμετωπίσει εχθρικές επιδρομές, αυθαιρεσίες των δυνατών και των αξιωματούχων καθώς και επιδημίες και θεομηνίες.

Ψυχαγωγικές εκδηλώσεις στον Ιππόδρομο

Τα διαλείμματα ανάμεσα στις 8 αρματοδρομίες κάλυπταν με εμφανίσεις των μίμων, ακροβατών, ηθοποιών, χορευτών, που εκτελούσαν διαδοχικά το πρόγραμμά τους. Σε περίπτωση εθνικών εορτών, αντί για αρματοδρομίες, οργανώνονταν στον Ιππόδρομο θεατρικές παραστάσεις για ψυχαγωγία του κοινού, και αγώνες αθλητικών ομάδων [...]. Ο ταχυδακτυλουργός Φιλάραιος αμειβόταν τόσο πλουσιοπάροχα για τις εμφανίσεις του, ώστε τα τελευταία χρόνια της ζωής του ήταν πολύ πλούσιος άνθρωπος. Πολλά χορευτικά προγράμματα εκτελούνταν από παιδιά.. Πάντως, τα ακροβατικά νούμερα, παντομίμες, τραγούδια, αστεία και κωμικές

σκηνές με διάφορα θέματα ήταν τα πιο αγαπητά στο λαό, παρά οι χοροί και το σοβαρό θέατρο.

Tamara T. Rice, Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των Βυζαντινών, εκδ. Παπαδήμας Αθήνα 1997, 201-202.

Περικάρπια από χρυσό και σμάλτο (8ου ή 9ου αι.). Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο.
Οι Βυζαντινές ήταν φιλάρεσκες και παραφορτώνονταν με κοσμήματα.

■ Η ψυχαγωγία

Ιεροτελεστίες, θρησκευτικές, κοινωνικές και λαϊκές γιορτές αποτελούσαν τους βασικούς τρόπους ψυχαγωγίας των Βυζαντινών. Οι κάτοικοι της πρωτεύουσας διασκέδαζαν στον Ιππόδρομο, όπου εκτός από τις αρματοδρομίες γίνονταν και άλλες εκδηλώσεις, όπως θρησκευτικές πομπές, δημόσιες τελετές, θεατρικές παραστάσεις και διάφορα άλλα λαϊκά προγράμματα. Τις απόκριες μεταμφιέζονταν και έκαναν παρέλαση στους δρόμους, ενώ με αφορμή τη νέα σελήνη, άναβαν φωτιές στους δρόμους κι οι νέοι πηδούσαν πάνω από αυτές. Δεν έλειπαν, βέβαια, και οι ταβέρνες που πρόσφεραν φαγητό και άφθονο κρασί.

Στην επαρχία, περίμεναν με ανυπομονησία τα ετήσια πανηγύ-

ρια που εξελίσσονταν σε λαϊκές γιορτές. Εκεί συγκεντρώνονταν μάγοι, αστρολόγοι, θεραπευτές, θαυματοποιοί που τραβούσαν την προσοχή του κόσμου, παρά τις απαγορεύσεις της Εκκλησίας.

■ Ο μοναχισμός

Ο μοναχισμός είχε αρχικά τη μορφή της αναχώρησης σε κάποια έρημο ή κάποιο ακατοίκητο μέρος μακριά από τους άλλους ανθρώπους και τα εγκόσμια. Γι' αυτό οι άνθρωποι αυτοί ονομάστηκαν μοναχοί, αναχωρητές, ερημίτες ή ασκητές, αφού υπέβαλλαν το σώμα τους σε δοκιμασίες, όπως νηστεία, συνεχή προσευχή, αϋπνία.

Το μοναχικό κίνημα ξεκίνησε από την Αίγυπτο (4ος αι.), όπου και αποκρυσταλλώθηκαν οι δύο κλασικές του μορφές, η μοναχική

(πρότυπο ο άγιος Αντώνιος) και η κοινοβιακή (ιδρυτής ο Παχώμιος). Στη συνέχεια ο μοναχισμός απλώθηκε στην Εγγύς Ανατολή και σε όλο το χριστιανικό κόσμο, προσαρμοζόμενος στις τοπικές συνθήκες.

Ο κοινοβιακός μοναχισμός οργανώθηκε καλύτερα με την ίδρυση μοναστηριών. Ο επικεφαλής του μοναστηριού ηγούμενος είναι υπεύθυνος για την τήρηση των κανόνων, τους οποίους οι μοναχοί πρέπει να τηρούν με μεγάλη ευλάβεια.

Μεγάλη ακμή γνώρισε ο μοναχισμός μετά την αναστήλωση των εικόνων, οπότε αυξήθηκε σημαντικά ο αριθμός των μοναστηριών. Περιοχές ολόκληρες στον Όλυμπο της Βιθυνίας, στην Καππαδοκία και αλλού καλύφθηκαν με μοναστήρια. Το σημαντικότερο όμως μοναστικό

κέντρο είναι το Άγιο Όρος στη χερσόνησο του Άθω. Ήδη από τον 9ο αιώνα υπήρχε σημαντική μοναχική κοινότητα, η οποία στη συνέχεια εξελίχθηκε σε μοναστική πολιτεία με τη συνεχή ίδρυση νέων μοναστηριών και χάρη στα προνόμια που παραχώρησαν ο Βασίλειος Α΄, ο Νικηφόρος Φωκάς, ο Ιωάννης Τζιμισκής και άλλοι βυζαντινοί αυτοκράτορες.

(Η εικόνα στην επόμενη σελίδα)

Ο όσιος Συμεών ο Στυλίτης.

Μικρογραφία από Ευαγγελιστάριο της Μονής Διονυσίου, Άγιο Όρος.

Υπήρχαν μοναχοί που περνούσαν χρόνια στην κορυφή μιας κολόνας (στυλίτες), άλλοι προσεύχονταν με

τα χέρια σηκωμένα ψηλά παρακο-
λουθώντας τον ήλιο από την
ανατολή μέχρι τη δύση και άλλοι
έκλαιγαν συνεχώς καθώς
προσεύχονταν.

Ερωτήσεις

1. Σχέδιο Εργασίας: Να συγκεντρώσετε και να παρουσιάσετε χαρακτηριστικές εικόνες και κείμενα που αναφέρονται στην καθημερινή ζωή των βυζαντινών (γέννηση, γάμος, θάνατος, γιορτές, διασκέδαση, διατροφικές συνήθειες, ένδυση, μοναστική ζωή κ.ά..).

2. Βυζαντινή Γραμματεία

Όροι – κλειδιά της ενότητας

Θρησκευτική ποίηση, θεολογική γραμματεία, λόγια κοσμική γραμματεία, Ελληνική Ανθολογία, ακριτικά τραγούδια, δημώδης λογοτεχνία, ιστοριογραφία – χρονογραφία, φιλοσοφία

Η ελληνική γλώσσα της Βυζαντινής Γραμματείας, δηλαδή του συνόλου των γραπτών μνημείων της βυζαντινής περιόδου, εμφανίζεται με τρεις μορφές: τη δημώδη, την αττική και την αττικίζουσα. Οι περισσότεροι λόγιοι συγγραφείς γράφουν στην αττικίζουσα γλώσσα, δηλ. δε χρησιμοποιούν ακριβώς την αττική διάλεκτο αλλά τη μιμούνται, ενώ από το 12ο αιώνα

αναπτύσσεται παράλληλα η
δημώδης λογοτεχνία, που γράφεται
σε λαϊκή ή λαϊκότροπη γλώσσα.

■ Θρησκευτική ποίηση

Η θρησκευτική ποίηση αναπτύ-
χθηκε ιδιαίτερα μετά την επικρά-
τηση του χριστιανισμού. Διακρί-
νεται σε δύο είδη, τη λειτουργική
ποίηση, δηλαδή αυτή που χρησιμο-
ποιείται στις λατρευτικές τελετές,
και τη μη λειτουργική.

**Οι σημαντικότεροι εκπρόσωποι
της θρησκευτικής ποίησης
Λειτουργική ποίηση**

Ρωμανός ο Μελωδός (5ος-6ος αι.)

Ιωάννης Δαμασκηνός (675-754)

Κοσμάς ο Μελωδός (675-754)

Ιωσήφ ο Υμνογράφος (9ος αι.),

Θεόδωρος Στουδίτης (759-826)
Κασσία ή Κασσιανή (9ος αι.)

Μη λειτουργική θρησκευτική ποίηση

Ευδοκία (5ος αιώνας)

Κωνσταντίνος Ρόδιος (10ος αι.)

Ιωάννης ο Γεωμέτρης (10ος αι.)

Χριστόφορος Μυτιληναίος (11ος αι.).

■ Θεολογική γραμματεία

Οι θρησκευτικές αντιλήψεις, οι αιρέσεις και οι δογματικές διαμάχες είχαν ως συνέπεια την ανάδειξη σημαντικών εκκλησιαστικών συγγραφέων. Μεγάλη υπήρξε επίσης η συμβολή της αγιολογίας, της μελέτης δηλαδή όσων αφορούν τους αγίους, και των θρησκευτικών κινήματων, όπως του μυστικισμού* και

του ησυχασμού*, στην ανάπτυξη
της θεολογικής γραμματείας
Γραμματεία

Οι σημαντικότεροι εκπρόσωποι της θεολογικής γραμματείας

Ιωάννης ο της Κλίμακος ή
ο Σχολαστικός (6ος αι.)

Μάξιμος ο Ομολογητής (580-662)

Συμεών Νέος ο Θεολόγος (949-1022)

Γρηγόριος Παλαμάς (1296-1359/60)

■ Λόγια κοσμική γραμματεία

Κατά τους πρώτους αιώνες του
Βυζαντίου η κοσμική λογοτεχνία, σε
αντίθεση με τη λειτουργική και τη
θρησκευτική, δεν έχει να επιδείξει
αξιόλογα έργα. Ο κυριότερος
εκπρόσωπος της περιόδου αυτής
θεωρείται ο Γεώργιος Πισίδης που
άκμασε στις αρχές του 7ου αιώνα

και ύμνησε με τα ποιήματά του σε αρχαίο μέτρο τα κατορθώματα του αυτοκράτορα Ηρακλείου.

Το κυριότερο κοσμικό ποιητικό μνημείο υπήρξε η περίφημη **Ελληνική Ανθολογία**. Περιέχει τέσσερις χιλιάδες περίπου επιγράμματα σε αρχαία μέτρα χρονολογημένα από τον 6ο έως το 10ο αι. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο είδος αυτό της κοσμικής ποίησης οι Βυζαντινοί συνέχισαν την αρχαία παράδοση όχι μόνο στη μορφή αλλά και στο περιεχόμενο παρά την αλλαγή της θρησκείας.

Ελεφάντινο δίπτυχο (τέλος 5ου αι.).
Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη.
■ Τι απεικονίζεται στο δίπτυχο; Από
που είναι επηρεασμένη η βυζαντινή
λογοτεχνία;

Ο ευαγγελιστής Λουκάς.
Μικρογραφία από χειρόγραφο
του 12ου αι.
Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη.

Σημαντικό έργο της εποχής των Μακεδόνων αυτοκρατόρων είναι το έπος *Βασίλειος Διγενής Ακρίτας*, το οποίο γράφτηκε από άγνωστο ποιητή τον 11ο αιώνα. Μέσα από τους στίχους του αναδύεται ένας κοινός αραβοβυζαντινός κόσμος και διακρίνονται οι αμοιβαίες επιρροές των πληθυσμών που ζούσαν στις δύο πλευρές των ανατολικών συνόρων της αυτοκρατορίας.

Μια από τις σημαντικότερες προσφορές των Βυζαντινών στο νεότερο πολιτισμό υπήρξε η διάσωση των κλασικών γραμμάτων. Πολλά μοναστήρια ίδρυσαν βιβλιοθήκες και εργαστήρια αντιγραφής, όπου εξειδικευμένοι μοναχοί αντέγραφαν τα αρχαία κείμενα δείχνοντας μεγάλη επιμέλεια τόσο για την καλλιγραφία όσο και για την ακρίβεια της αντιγραφής. Μάλιστα,

η χρήση της μικρογράμματης γραφής, που ξεκίνησε από τον 9ο αιώνα στη μονή Στουδίου, διευκόλυνε την αντιγραφή των χειρογράφων.

Οι λόγιοι, όπως οι φιλόσοφοι, οι ιστορικοί, οι ρήτορες, οι γραμματικοί, κατέβαλλαν μεγάλες προσπάθειες για να μιμηθούν το ύφος και τη γλώσσα των αρχαίων Ελλήνων. Η προσπάθεια αυτή προϋπέθετε σχολαστική μελέτη και συχνά αποστήθιση των αρχαίων κειμένων. Έτσι, η αρχαιομάθεια κέρδιζε συνεχώς ολοένα και περισσότερους υποστηρικτές.

Οι σημαντικότεροι ιστοριογράφοι και χρονογράφοι

**Ευσέβιος Καισαρείας (263-340),
έργο: Εκκλησιαστική Ιστορία.**

**Προκόπιος (490-562), έργα: Υπέρ
των πολέμων λόγοι οκτώ,
Περί κτισμάτων, Ανέκδοτα.**

**Άννα η Κομνηνή (11ος-12ος αι.),
έργο: Αλεξιάς**

Νικηφόρος Βρυέννιος (1062-1 137)

Νικήτας Χωνιάτης (118-1206)

Μιχαήλ Κριτόβουλος, 15ος αι.

Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, 15ος αι.

Γεώργιος Σφραντζής, 15ος αι.

Χρονογράφοι

Ιωάννης Μαλάλας (491-578)

Θεοφάνης ο Ομολογητής (752-818)

Ο πατριάρχης Φώτιος ἐνθρόνος σε δημόσια συζήτηση. Μικρογραφία ἀπὸ χειρόγραφο (13ος αἰ.).

Μαδρίτη, Εθνικὴ Βιβλιοθήκη.

- Προσπάθησε να εξηγήσεις γιατί ο πατριάρχης Φώτιος θεωρείται η μεγαλύτερη φυσιογνωμία της εποχής του.

Ο πατριάρχης Φώτιος (9ος αἰ.), διαδραμάτισε γενικότερα πρωταρχικό ρόλο στην πνευματικὴ ἀνθήση της εποχής του και στη διάσωση της ἀρχαίας ἐλληνικῆς κληρονομιάς.

Στο έργο του περιέχονται σημαντικές πληροφορίες για πολλά έργα αρχαίων ελλήνων και χριστιανών συγγραφέων. Άλλος διακεκριμένος εκπρόσωπος των κλασικών γραμμάτων υπήρξε ο Αρέθας, Αρχιεπίσκοπος Καισαρείας (10ος αι.).

Οι Βυζαντινοί, επίσης, επιδόθηκαν στην Ιστοριογραφία και στη Χρονογραφία. Οι βυζαντινοί ιστορικοί είχαν ως πρότυπά τους αρχαίους Έλληνες ιστοριογράφους. Η χρονογραφία είναι λαϊκή ιστορική αφήγηση χωρίς προσπάθεια αναζήτησης της αλήθειας με έμφαση στα θαύματα ή τις φυσικές καταστροφές.

■ Δημώδης λογοτεχνία

Το 10ο αιώνα εμφανίζονται και τα πρώτα ακριτικά τραγούδια που

αναφέρονται στους αγώνες των ακριτών κατά των Αράβων και σηματοδοτούν την αρχή της νεοελληνικής δημοτικής ποίησης.

■ Ποια αξία έχει για μας σήμερα ο προβληματισμός του συγγραφέα;

Το 12ο αιώνα διαμορφώνεται η δημώδης λογοτεχνία (δεν πρέπει να συγχέεται με τα δημοτικά τραγούδια ή τις λαϊκές διηγήσεις), όπου επικρατεί η λαϊκή ή λαϊκότροπη γλώσσα, την οποία χρησιμοποιούν και πολλοί λόγιοι. Ο κυριότερος από αυτούς είναι ο Θεόδωρος Πρόδρομος ή Πτωχοπρόδρομος που έγραψε πολλά λογοτεχνικά έργα. Έγινε όμως διάσημος για τα πτωχοπροδρομικά του ποιήματα, όπου διεκτραγωδεί τα βάσανά του ασκώντας ταυτόχρονα κοινωνική κριτική.

**Αν μ' ἔλειπαν τα γράμματα και
μάθαινα τεχνίτης**

**Ὡς δ' ἤκουσα του γέροντος,
δέσποτα, του πατρός μου
έμαθα τα γραμματικά, πλην μετά
κόπου τόσου!**

**Αφού δε τάχα γέγονα γραμματικός
τεχνίτης,
επιθυμώ και το ψωμίν, και κύταλον
και ψίχαν,
και δια την πείναν την πολλήν και
την στενοχωρίαν,
υβρίζω την γραμματικήν και κλαίγω
και φωνάζω:
ανάθεμαν τα γράμματα, Χριστέ,
και που τα θέλει! [...]**

**Αν μ' ἔλειπαν τα γράμματα και
μάθαινα τεχνίτης
απ' αυτούς όπου κάμνουσι
τα κλαπωτά και ζούσιν**

να μάθαινα τέχνην κλαπωτήν και
να 'ζουν μετ' εκείνην
να 'νοιγα το ερμάριν μου
να το 'βρισκα γεμάτον
ψωμίν, κρασίν πληθυντικόν και
θυννομαγειρίαν [..]

**Απόσπασμα από πτωχοπροδρο-
μικό ποίημα, στο Η. Βουτιερίδης,
Ιστορία της Νεοελληνικής
Λογοτεχνίας, Αθήνα 1976, 81.**

**κλαπωτή τέχνη: ραπτική,
πληθυντικόν: άφθονο
θυννομαγειρία: μαγειρευτός τόνος
(ψάρι)**

Του μικρού Βλαχόπουλου

**Ο Κωνσταντίνος ο μικρός κι
ο Αλέξης ο αντρειωμένος**

και το μικρό Βλαχόπουλο,
ο καστροπολεμίτης
αντάμα τρων και πίνουνε και
γλυκοκουβεντιάζουν,
κι αντάμα έχουν τους μαύρους των
στον πλάτανο δεμένους.
Του Κώστα τρώει τα σίδερα,
τ' Αλέξη τα λιθάρια,
και του μικρού Βλαχόπουλου
τα δέντρα ξεριζώνει
Κι εκεί που τρώγαν κι έπιναν και
που χαροκοπούσαν,
πουλάκι πήγε κι έκατσε δεξιά μεριά
στην τάβλα.
Δεν κελαηδούσε σαν πουλί, δεν
έλεε σαν αηδόني,
Μόν' ελαλούσε κι έλεγεν αθρωπινή
κουβέντα:
«Εσείς τρώτε και πίνετε και
λιανοτραγουδάτε,
και πίσω σας κουρσεύουνε
Σαρακηνοί κουρσάροι.

Πήραν τ' Αλέξη τα παιδιά,
του Κώστα τη γυναίκα
και του μικρού Βλαχόπουλου
την αρραβωνιασμένη». [...] **Επήγε το Βλαχόπουλο στη βίγλα
να βιγλίσει.**
**Βλέπει Τουρκιά Σαρακηνούς
κι Αράπηδες κουρσάρους,
οι κάμποι επρασινίζανε, τα πλάγια
κοκκινίζαν.**
**άρχισε να τους διαμετράει,
διαμετρημούς δεν είχαν.**
**Να πάει πίσω ντρέπεται, να πάει
εμπρός φοβάται.**
**Σκύβει φιλεί το μαύρο του, στέκει
και τον ρωτάει:**
**«Δύνεσαι, μαύρε μ', δύνεσαι
στο γαίμα για να πλέξεις;**
**- Δύνομαι, αφέντη, δύνομαι
στο γαίμα για να πλέξω [...]**
**στα έμπα του χίλιους έκοψε,
στα ξέβγα δυο χιλιάδες,**

και στο καλό το γύρισμα κανένα δεν
αφήνει.
Πήρε τ' Αλέξη τα παιδιά, του Κώστα
τη γυναίκα,
και το μικρό Βλαχόπουλο
την αρραβωνιασμένη.
Προσγوناτίζει ο μαύρος του και
πίσω του τους παίρνει.

**Μιχάλη Περάνθη, Ανθολογία,
τ. Γ', χ.χ. 491-422.**

■ Ποιες ιστορικές πληροφορίες
αντλούμε για τη ζωή των ακριτών
από το απόσπασμα αυτό;

Κατά την εποχή των Παλαιολό-
γων ευδοκιμεί το έμμετρο ιπποτικό
μυθιστόρημα σε δημώδη γλώσσα
με φραγκικές, ανατολικές και λαϊκές
επιδράσεις. Το χαρακτηριστικότερο
παράδειγμα της λογοτεχνικής παρα-
γωγής της Φραγκοκρατίας είναι το

ιστορικό ποίημα *Το Χρονικόν του Μορέως* (περίπου 1300). Το έργο αυτό που εξιστορεί τη φραγκική κυριαρχία (1204-1292) στο Μοριά (Πελοπόννησο) είναι χωρίς λογοτεχνική αξία, έχει όμως γλωσσικό και ιστορικό ενδιαφέρον. Ο στιχουργός του, εξελληνισμένος γλωσσικά Φράγκος, δεν κρύβει τα εχθρικά αισθήματά του για τους Έλληνες.

■ Φιλοσοφία

Η απομάκρυνση από την αρχαία θρησκεία έθεσε περιορισμούς στην ενασχόληση με τη φιλοσοφία, όπως την εννοούμε σήμερα, δηλ. ανεξάρτητη από τη θεολογική σκέψη. Ωστόσο, εξακολουθούν να μελετώνται έργα αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων, κυρίως του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη.

Οι σημαντικότεροι βυζαντινοί φιλόσοφοι

Μιχαήλ Ψελλός (1018-1096)

Γεώργιος Γεμιστός ή Πλήθων (1360-1452)

**Γεώργιος Σχολάριος (1405-1468),
πρώτος πατριάρχης μετά την
Άλωση**

Βυζάντιο και ελληνική αρχαιότητα

Το βασικό χαρακτηριστικό της πνευματικής ζωής του Βυζαντίου κατά τους αιώνες του μεγαλείου του (10ος-11ος αι.), παραμένει η ανανέωση του ενδιαφέροντος για την ελληνική αρχαιότητα και τις επιτεύξεις της. Είναι πράγματι σημαντικό ότι σ' αυτή την περίοδο οι αναφορές στον κλασικό κόσμο και στις αξίες του πολλαπλασιάζονται [...]

Είναι ιδιαίτερα αξιοσημείωτο πως αυτήν ακριβώς την εποχή, οι όροι Έλληνας και ελληνισμός απέκτησαν τη σημασία, που τους νομιμοποιεί στο βυζαντινό πολιτισμό. Όπως ξέρουμε, αυτοί οι όροι σήμαιναν προηγούμενα ειδωλολάτρης και ειδωλολατρία και ονειδίζονταν από την αυστηρή χριστιανική παράδοση. Τώρα σημαίνουν τον αρχαίο Έλληνα και την παιδεία του, που έγιναν πηγές νέων αρετών και θα διατηρήσουν αυτή την ευγενική σημασία, ως το τέλος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

**Ελένη Γλύκατζη – Αρβελέρ
Η πολιτική ιδεολογία της
Βυζαντινής Αυτοκρατορίας,
εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα 1988, 70.**

■ Ποιες διαπιστώσεις κάνει η συγγραφέας του κειμένου; Γνωρίζεις στοιχεία που να τις επιβεβαιώνουν;

Ερωτήσεις

- 1. Να βρείτε όσα περισσότερα μπορείτε ακριτικά τραγούδια. Να συγκεντρώσετε τις ιστορικές πληροφορίες που περιέχονται σ' αυτά και να τις σχολιάσετε. Ποιες, επίσης, πληροφορίες γλωσσικές μπορούμε να αντλήσουμε από αυτά;**
- 2. Με αφετηρία το παράθεμα Βυζάντιο και Ελληνική Αρχαιότητα να εξετάσετε (με τη βοήθεια λεξικού και εγκυκλοπαίδειας) τη σημασία και τη νοηματική εξέλιξη των όρων Έλληνας, Εθνικός, Ρωμαίος – Ρωμιός, Γραικός**

3. Επιστήμη και Τεχνολογία

Όροι – κλειδιά της ενότητας

Πατριαρχική Ακαδημία, Πανδιδακτήριο, Πανεπιστήμιο, Διδασκαλείο Νόμων, φυσικές επιστήμες, γεωγραφία, τεχνολογία

Μόνη σωτηρία η αναδρομική ισχύς των νόμων

Μέχρι τώρα, αν ένας δυνατός αποκτούσε σε κάποια κοινότητα γη, την οποία κατείχαν οι κληρονόμοι του διαδοχικά, ο φτωχός ιδιοκτήτης της δεν είχε το δικαίωμα να τη διεκδικήσει από αυτούς, οι οποίοι του την αφείρεσαν παράνομα και αυθαίρετα. Με το νόμο, όμως, αυτό είναι φανερό ότι όσος χρόνος και να περάσει, ο φτωχός

αυτός έχει το δικαίωμα τώρα να απαιτήσει να την πάρει πίσω.

Γιατί αν δεν εφαρμόσουμε αυτή την αρχή, θα δώσουμε την ευκαιρία στον καταπατητή να λέει: Αφού εγώ σήμερα ευημερώ και δεν μπορεί ο φτωχός να κινηθεί νομικά εναντίον μου, αν ευημερήσει και ο γιος μου και περάσει ο προβλεπόμενος από τη νομοθεσία για την παραγραφή νόμος, και θα έχουμε αναφαίρετα όσα καταπατήσαμε, γιατί να μην αυθαιρετούμε;

Βασιλείου Β΄, Νεαρά του έτους 996 (JGR. Coll. Nov. XXIX= I. 263-266), Ι. Καραγιαννόπουλος, Η Βυζαντινή Ιστορία από τις πηγές, Β΄ Έκδοση, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993, ό. π., σ. 190-191).

Οι Βυζαντινοί κληρονόμησαν από τον κλασικό κόσμο την αγάπη για τη γνώση και την πνευματική δραστηριότητα, όπως μαρτυρεί η ποικιλία των έργων των βυζαντινών λογίων. Όμως, ο έντονος θρησκευτικός χαρακτήρας του πολιτισμού δεν ευνόησε ιδιαίτερα την ανάπτυξη των φυσικών επιστημών.

Οι αυτοκράτορες θέλοντας να καταστήσουν την Κωνσταντινούπολη εκτός από πολιτικό και πολιτιστικό κέντρο του κόσμου, προχώρησαν στην ίδρυση ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Με τη συμβολή διαπρεπών λογίων λειτούργησαν σταδιακά η Πατριαρχική Ακαδημία ή θεολογική Σχολή (5ος αι.), το Πανδιδακτήριο ή Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης (5ος αι.) ή Πανεπιστήμιο της Μαγναύρας (από τον 9ο αι.) και το

Διδασκαλείο Νόμων ή Νομική Σχολή (11ος αι.).

Ιδιαίτερη ανάπτυξη γνώρισε το Δίκαιο, αφού το κράτος έπρεπε να αντιμετωπίζει τα δεδομένα που διαμορφώνονταν κάθε φορά με νέους νόμους ή με τη βελτίωση όσων υπήρχαν.

Αν και η ενασχόληση με τις Φυσικές Επιστήμες δεν ευδοκίμησε ιδιαίτερα στο Βυζάντιο, ωστόσο αναδείχθηκαν αξιόλογοι ιατροί, αστρονόμοι και μαθηματικοί. Ενδιαφέρον έδειξαν οι Βυζαντινοί και για τη Γεωγραφία. Παρά τις τυχόν ανακρίβειες που υπάρχουν στα βιβλία τους, ορισμένα αποτελούν σημαντική πηγή για τις σχέσεις της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας με τους γειτονικούς λαούς (π.χ. των Ινδιών και της Σινικής θάλασσας). Αξιοσημείωτη επιστημονική

δραστηριότητα παρουσίασαν,
επίσης, διαπρεπείς λόγιοι και
φιλόσοφοι.

Καθηγητές και φοιτητές στο Διδα-
σκαλείο των Νόμων. Μικρογραφία
από χειρόγραφο του 13ου αι.
Μαδρίτη, Εθνική Βιβλιοθήκη.

Όταν η φήμη ξεπερνά τα σύνορα

Έστειλε λοιπόν αμέσως ο
Μαμούν επιστολή όχι στο Λέοντα
(το Φιλόσοφο ή Μαθηματικό), αλλά
στο Θεόφιλο (τον αυτοκράτορα) και

του έγγραφε τα εξής: Ἦθελα ο ἴδιος να ἔλθω ἐκεῖ εκπληρώνοντας ἔτσι ἔργο φίλου και μαθητή. Επειδὴ ὁμως ἡ ἐξουσία που μου ἀνέθεσε ο Θεός και ο πολυάριθμος λαός που ἐξουσιάζω δε μου το ἐπιτρέπουν, σε παρακαλῶ να μου στείλεις για μικρό χρονικό διάστημα τον ἄνδρα που ἔχεις και εἶναι ξακουστός στη φιλοσοφία και στις ἐπιστήμες. Θέλω να τον πείσεις να μείνει κοντά μου και να μου διδάξει με τον τρόπο του την ἐπιστήμη και την ἀρετή, για τα ὁποία ἐγὼ αισθάνομαι ἔρωτα. Πάντως να μην ἀναβάλεις την ὑπόθεση, επειδὴ ἐγὼ δεν εἶμαι ὁμόγλωσσος και ὁμόθρησκος. Ἀλλὰ επειδὴ εἶναι τέτοιος αὐτός που παρακαλεῖ, να ικανοποιηθεῖ το αἴτημά του ἀπὸ συγκαταβατικούς και καλοὺς φίλους. Για τη χάρη αὐτή θα σου

**καταβάλω είκοσι κεντηνάρια χρυσό
και θα συνάψω αιώνια ειρήνη.**

**Συνεχιστές Θεοφάνη, Imm.
Bekker, CSHB, Βόννη/1838, 190.**

Οι λίγες εφευρέσεις που γνωρίζουμε για την τεχνολογία του Βυζαντίου αφορούν, κυρίως, στρατιωτικούς σκοπούς. Η σημαντικότερη από αυτές ήταν το υγρόν πυρ, ένα μίγμα από εύφλεκτα υλικά που εκτοξευόταν με ειδικούς σωλήνες εναντίον εχθρικών πλοίων ή άλλων στόχων. Μια άλλη σημαντική επινόηση, που αποδίδεται στο Λέοντα το Φιλόσοφο, ήταν ο οπτικός τηλέγραφος, ένα σύστημα ταχείας προειδοποίησης των Βυζαντινών για τις αραβικές επιδρομές.

Οι Βυζαντινοί αξιοποίησαν τη μέχρι τότε γνωστή ναυτική τεχνο-

λογία, σε μερικές περιπτώσεις τη βελτίωσαν και την προσαρμοζαν κάθε φορά στα νέα δεδομένα. Το γνωστότερο πολεμικό πλοίο ήταν ο δρόμων με μια σειρά κουπιών αρχικά και αργότερα με δύο. Το τυπικό βυζαντινό εμπορικό πλοίο είχε περίπου μήκος 21 μέτρα, πλάτος 7 μέτρα και χωρητικότητα 50 τόνων. Ήταν μονοκάταρτο ή δικάταρτο με τριγωνικά πανιά και μονό πηδάλιο.

Οι κυριότεροι εκπρόσωποι της Επιστήμης στο Βυζάντιο	
Επιστήμονες	Επιστημονικός τομέας
Στέφανος ο Αλεξανδρινός (7ος αι.)	φιλοσοφία, μαθηματικά, μουσική, αστρονομία
Αλέξανδρος Τραλλιανός (525-605)	ιατρική

Λέων ο Φιλόσοφος ή Μαθηματικός (9ος αι.)	μαθηματικά, φυσικές επιστήμες
Στέφανος ο Βυζάντιος (5ος αι.)	γεωγραφία
Κοσμάς ο Ινδικοπλεύστης (6ος αι.)	γεωγραφία
Λόγιοι και φιλόσοφοι	Επιστημονικός τομέας
Μιχαήλ Ψελλός (1018-1096)	μαθηματικά, αστρονομία μουσική
Μανουήλ Βρυέννιος (13ος-14ος αι.)	μαθηματικά
Γεώργιος Παχυμέρης (1242-1310)	πρότεινε την υιοθέτηση των αραβικών αριθμών

Μάξιμος Πλανούδης (1260-1310)	εισήγαγε τη χρήση του «μηδέν» στο ελληνικό μετρικό σύστημα
Νικηφόρος Γρηγοράς (1295-1360)	κατασκευή αστρολάβου, πρόβλεψη των εκλείψεων
Θεόδωρος Μετοχίτης (1260-1332)	αστρονομία

**Πυρπόληση εχρικού στόλου με υγρόν
πυρ. Μικρογραφία από χειρόγραφο
του 12ου αι.**

Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη

Ερωτήσεις

1. Με αφετηρία το παράθεμα *Μόνη σωτηρία η αναδρομική ισχύς των νόμων* προσπάθησε να θυμηθείς στοιχεία της βυζαντινής νομοθεσίας που δικαιολογούν την άποψη ότι το κράτος έπρεπε να αντιμετωπίζει τα δεδομένα που διαμορφώνονταν κάθε φορά με νέους νόμους ή με τη βελτίωση όσων υπήρχαν.

2. Πώς μπορείς να εξηγήσεις την ενασχόληση αρκετών βυζαντινών με πολλές επιστήμες παράλληλα; Σήμερα μπορεί να γίνει αυτό;

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΤΟΥ 3ου ΤΟΜΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ (1025 - 1453)

I. ΠΑΓΙΩΣΗ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ ΚΑΙ ΤΗ Μ. ΑΣΙΑ

- 2. Οι Κομνηνοί και η μερική αναδιοργάνωση της αυτοκρατορίας.....6
- 3. Η ενετική οικονομική διεξόδωση και το σχίσμα των εκκλησιών 19

II. ΟΙ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥΣ ΓΙΑ

ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ 31

- 1. Οι σταυροφορίες και η πρώτη άλωση της Πόλης 31
- 2. Η περίοδος της Λατινοκρατίας και τα ελληνικά κράτη 43

III. ΑΝΑΣΥΣΤΑΣΗ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΚΑΙ ΥΠΟΤΑΓΗ ΣΤΟΥΣ ΟΘΩΜΑΝΟΥΣ	58
1. Εξάπλωση των Τούρκων και τελευταίες προσπάθειες για ανάσχεσή τους	58
2. Η Άλωση της Πόλης	67
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ: Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ	83
1. Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο	86
2. Βυζαντινή Γραμματεία	110
2. Επιστήμη και Τεχνολογία	132

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946,108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.